

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

13 december 1967

52e jaargang, no. 2623

verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Spaarquote	1263
<i>Drs. R. Iwema:</i>	
Redelijke inkomensverdeling	1264
<i>Drs. P. Korteweg:</i>	
Spaarwenselijkheden en spaarmogelijkheden	1267
<i>Dr. F. W. C. Blom:</i>	
Belegging van pensioenfondsen	1272
<i>A. A. Bouwman:</i>	
Het speur- en ontwikkelingswerk in Nederland (I)	1274
<i>Prof. Dr. J. A. Geertman:</i>	
Indrukken van een reis naar de Sowjet-Unie (I)	1277
Boekbespreking:	
Dr. P. Croon: Uitbesteding van werk (bespr. door Drs. P. van Zuuren)	1279
<i>Prof. Dr. C. D. Jongman:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt ...	1281
Recente publikaties	1282

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Spaarquote

ZATERDAG jl. vond weer de jaarvergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde plaats, als altijd in Esplanade, Utrecht, het stametablissement der Vereniging. Wij woonden niet slechts de vergadering bij, doch achtten ons ook moreel verplicht iets ertan mee te nemen en het aan U, tot meerdere stichting en lering door te geven¹⁾. Hetgeen ons zeer zwaar gevallen is. Er is namelijk een aantal zaken, waarvan wij gaarne willen toegeven dat zij van uitzonderlijk gewicht zijn, maar welke ons niettemin maar matig interesseren. Naast o.a. bijeenkomsten van de K.V.P.-partijraad, kiezersopiniepeilingen en E.M.S.-jaarverslagen is dat ook de verhoging van de nationale spaarquote en dat echt niet omdat de eigen spaarquote ons reeds genoeg zorgen baart.

Dat wij overigens niet zeggen dat wij de preadviezen met tegenzin hebben gelezen. Prof. Dr. H. W. J. Bosman (Tilburg), Dr. J. B. D. Derksen (C.B.S.) en Prof. Dr. W. Hessel (Enschede) hebben allen — maar mag dat niet worden verwacht van preadviezen? — een grondig stukje werk afgeleverd. Dat wij dat van Hessel persoonlijk het meest interessant vinden impliceert geenszins dat de beide anderen een mindere kwaliteit hebben geleverd, doch spruit voort uit onze reeds genoemde negatieve preoccupatie met het onderwerp der preadviezen. En Hessel doet namelijk meer dan zich met het onderwerp sec bezighouden.

Bosmans studie is geënt op de huidige sociaal-economische situatie en onderzoekt, aansluitend op de diverse spaarmotieven, de concrete mogelijkheden ter opvoering van de spaarquote en doet enige suggesties. Dat hij daarbij wel eens erg voorzichtig is, valt in zijn positie wel te begrijpen — hij is voorzitter van de Commissie Vermogensaanwasdeling van de S.-E.R. — maar dat had hij dan beter even kunnen meedelen in plaats van bijv. over het spaarloon te zeggen: „Zelf zou ik in dit preadvies niet voor de ene of de andere oplossing willen kiezen, aangezien het de georganiseerde werkegevers en werknemers zijn, waarvan de preferenties terzake de doorslag moeten geven” (blz. 22). Dit is toch wel een wat wonderlijk argument.

Derksens preadvies is in feite een gedegen uitwerking en verfijning van de probleemstelling met veel cijfermateriaal en vormt in dit opzicht voor ons, die zich in dit probleem nooit zo erg hebben verdiept, een belangrijke aanvulling van kennis. Maar voor het overige is het Derksen vergaan als de meesten onder ons: we willen wel, maar we zien het niet („het” is de concrete opdracht de spaarquote te doen stijgen). In de laatste tien, vijftien bladzijden ontkomt hij er dan ook niet aan, op eigen sociaal-politieke apriori's stoelende, spaarquoteverhogingbevorderende suggesties te doen, die de indruk wekken gebaseerd te zijn op het daaraan voorafgaande meer substantiële deel van zijn preadvies, maar daar vaak bitter weinig mee te maken hebben. Er is overigens niets op tegen een beetje politiek in zo'n preadvies te stoppen, maar dat ontslaat je toch niet van de plicht duidelijk te blijven articuleren. Op blz. 84/85 bijv. glijdt hij lelijk uit. Hij waarschuwt daar tegen een „te snelle stijging van de uitgaven van het wetenschappelijk onderwijs” en zegt: „Misschien dat een deel van de wetenschappelijke medewerkers met groter nut in de bedrijven of bij de overheid (C.B.S.?, dr

¹⁾ Voor de preadviezen zelf raadplege men het artikel van Drs. P. Korteweg op blz. 1267 e.v., dat geschreven werd vóór de bewuste zaterdag, óf de preadviezen zelf natuurlijk.

werkzaam zou kunnen zijn". Afgezien van het feit dat de introductie van de nutsfunctie in de onderwijsfeer ons persoonlijk altijd een hachelijke zaak heeft geleken (waarmee overigens niet gezegd wil worden dat de organisatie van het w.o. op dit punt geen verbetering zou behoeven) zou het integendeel wel eens zo kunnen zijn dat juist een relatief groter aantal wetenschappelijke medewerkers de studieduur helpt bekorten en aldus juist „groter nut", maar dan macro-economisch gezien, zal afwerpen.

Hessels werkstuk plaatste het vraagstuk in een wat ruimer kader: de wisselwerking van onze structuur- en van onze conjunctuurpolitiek in de afgelopen decade met een visie op de ontwikkeling in de toekomst. Het was daarom o.i. dubbel jammer dat zijn preadvies in de discussie zo weinig aandacht kreeg. Een reden daarvoor zal wel zijn geweest de ontoegankelijkheid van sommige delen van zijn betoog — niet alleen voor ons maar ook voor groter geesten dan wij — ten gevolge van wat Weisglas treffend formuleerde als het „inclusief denken van Hessel". Uit zijn preadvies sprak een visie, welke men niet noodzakelijk hoeft te delen om deze te kunnen appreciëren, en welke bij de beide anderen ontbrak (nogmaals: in de eerste plaats omdat zij de vraagstelling niet te buiten waren gegaan).

WAT nu de discussie betreft, in de ochtenduren kwam een dozijn critici aan het woord. Vertegenwoordigers van het levensverzekeringsbedrijf, de effectensfeer en de werkgeversverenigingen leverden pleidooien voor resp. sparen via levensverzekeringen, de popularisering van het effectenbezit en de bedrijfsrendementen als bron van besparingen; C.B.S.-ers en C.P.B.-ers plukhaarden over modellen en het Haagse telefoonnet (we begrepen niet zo goed waarom dit nu zo nodig tijdens de vergadering moest); Prof. Gans wist het vraagstuk van de controverse rond arbeidsinkomensquote, winstaandeel en besparingen te herleiden tot de noemer van het „onbehagen" — zou hij D'66-er zijn? — en hield een gespierd betoog dat culmineerde in een oproep het aandeel van de vrouw in het arbeidsproces te verhogen (we hebben het thuis doorgegeven). Of het voeren van een daarop gerichte politiek de spaarquote reeds in 1970 zal doen stijgen, is te bezien. Ook pleidooien voor de waardevestheid van de gulden ontbraken niet, waarbij weer eens opviel dat het vooral de ouderen zijn die op dit punt uiting geven aan hun bezorgdheid. De jongeren hebben geleerd „met de inflatie te leven" en maken zich hierover niet meer zo bijster druk.

Een plechtig intermezzo aan het eind van de ochtendvergadering was de aanbieding door Prof. Dr. G. M. Verrijn Stuart van het manuscript van de door hem vervaardigde historische schets, getiteld „Uit de geschiedenis der Vereniging". Hij deed dit in een voorname redevoering, met veel historische anekdotes. Ook dit was vooral een aan gelegenheid voor de ouderen onder de aanwezigen, tot welken Verrijn Stuart zich dan ook in het bijzonder richtte. Wij mogen althans niet aannemen dat hij, veelvuldig sprekend in de trant van „zoals wij ongetwijfeld herinneren werd hier dertig jaar geleden . . . enz.", de pluralis majestatis bezigde.

De middagzitting werd gewijd aan een paneldiscussie, waaraan behalve de preadviseurs deelnamen oud-Minister Veldkamp (dus niet bij de K.V.P.-partijraad), de hoogleraren Langman en Kessler, Drs. S. Miedema (E.Z.) en de voorzitter der Vereniging, Dr. M. Weisglas, die ook dit forum voorzat en de discussie strak leidde. Over enkele punten hieruit een volgend keer wat meer. AR

Redelijke

Ook voor de post

ONDANKS de invoering van de A.O.W. in 1957 bestaat er in ons land een scherp welvaartscontrast tussen de actieven en de post-actieven, in hoofdzaak dus tussen de produktieve leeftijdsklassen en de bejaarden. Dit kan worden geïllustreerd met behulp van de onlangs verschenen publikatie van het Centraal Bureau voor de Statistiek *Inkomensverdeling 1962 en vermogensverdeling 1963, 's-Gravenhage 1967*. Uit daarin verstrekte gegevens kan worden becijferd dat de boven 64-jarigen in 1962 een kerninkomen genoten dat gemiddeld slechts 58,6 pCt. bedroeg van dat van de 21- tot en met 64-jarigen. Onder kerninkomen wordt daarbij verstaan het inkomen dat voor de belastingplichtige — de gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn ontleend aan de belastingadministratie — typerend is. Zo wordt als kerninkomen aangemerkt voor zelfstandigen: de winst uit bedrijf of vrij beroep, voor directeuren van N.V.'s en overige werknemers: loon, provisie enz., voor gepensioneerden: het pensioen en voor de inkomentrekkers zonder beroep: het inkomen uit vermogen.

Daar de bejaarden — voor het merendeel gepensioneerden — veelal wel genooddaakt zijn zich, bijv. door part-time werk, additioneel inkomen te verschaffen, is het bedoelde welvaartscontrast, als we het *totale* inkomen bezien, minder groot dan bij het kerninkomen. Wanneer we over welvaartsverschillen tussen actieven en post-actieven spreken, lijkt het kerninkomen echter het juiste criterium; per slot van rekening is de bedoeling van de pensionering dat de bejaarde niet meer hoeft te werken. Voor de gepensioneerden (van alle leeftijden) bedroeg het kerninkomen in 1962 gemiddeld 57,8 pCt. van dat van de categorie waaruit zij zijn voortgekomen, nl. de directeuren van N.V.'s en de overige werknemers (eveneens van alle leeftijden). Voor de andere categorie post-actieven, de boven 64-jarigen zonder beroep, beliep het kerninkomen in 1962 gemiddeld zelfs slechts 49,5 pCt. van dat van de zelfstandigen (van alle leeftijden), de groep waaraan zij in hoofdzaak zijn ontsproten.

Nu geven de hier gepresenteerde cijfers nog een sterk geflatteerd beeld van de werkelijkheid, aangezien de inkomens die regelmatig beneden de grens van belastbaarheid blijven niet in de belastingadministratie zijn opgenomen. Het aantal inkomentrekkers dat daardoor buiten de waarneming valt, is vermoedelijk op 4 à 5 pCt. te stellen en deze groep bestaat nu juist voor een groot deel uit ouden van dagen, die uitsluitend een inkomen volgens de A.O.W. genieten. Een globale becijfering leert dat het gemiddeld kerninkomen van alle gepensioneerden daardoor in werkelijkheid minder dan 50 pCt. van dat van directeuren van N.V.'s en overige werknemers bedroeg en hetzelfde geldt voor het kerninkomen van alle bejaarden, vergeleken met dat van de 21- tot en met 64-jarigen.

Tot het hier gesignaleerde verschijnsel wordt in belangrijke mate bijgedragen door de volgende twee oorzaken. In de eerste plaats wordt, gezien de vrijwel ononderbroken welvaartsstijging, tezamen met de aanhoudende inflatie, een

in komensverdeling

actieven?

pensionering op „final pay”-basis, dus op basis van het hoogstverdiende inkomen, in verband met de back-service blijkbaar zo kostbaar geacht, dat zij slechts in uitzonderingsgevallen wordt gerealiseerd, terwijl het bijhouden van de welvaartstrend na pensioeningang nog zeldzamer is. Voorts kunnen de voor de massa der individuele spaarders toegankelijke beleggingsobjecten de hier bedoelde *welvaartvastheid* ook geenszins garanderen. In de tweede plaats zijn om analoge redenen in het algemeen noch de pensioenen, noch de beleggingen tot dusver zelfs maar tegen de inflatie bestand gebleken, zodat voor pensioenaanspraken, pensioenuitkeringen en beleggingen in het algemeen zelfs *waardevastheid* nog ver is te zoeken.

Het geconstateerde welvaartscontrast tussen de actieven en de post-actieven is in bepaald opzicht smartelijker dan dat tussen de actieven onderling. Het gaat bij het eerste, anders dan bij het laatste, immers om een plotselinge terugval in inkomen van personen, die aan een bepaald consumptiepatroon gewend zijn. Er is namelijk geen sprake van dat iemands behoeften op zijn vijftenzestigste tot minder dan de helft terugvallen. Hier komt bij dat het inkomensverschil tussen actieven en post-actieven, in tegenstelling tot dat tussen de actieven onderling, de neiging heeft zich verder te verscherpen. Het is tegenwoordig „in” over zich verbredende kloven te spreken. Welnu, zie hier daarvan weer een exempel. Ook dit kunnen we adstrueren aan de hand van de bovengenoemde publikatie van het Centraal Bureau voor de Statistiek en wel door deze te vergelijken met zijn overeenkomstige studie *Inkomensverdeling 1957 en vermogensverdeling 1958*, Zeist 1962. Uit beide publikaties kan worden becijferd dat het gemiddeld kerninkomen van de boven 64-jarigen, uitgedrukt als percentage van dat van de 21- tot en met 64-jarigen van 1957 op 1962 daalde van 65,4 tot 58,6. Voor de gepensioneerden vinden we over deze periode een daling van het gemiddeld kerninkomen als percentage van dat van directeurs van N.V.'s en overige werknemers van 61,8 op 57,8, terwijl dat van de boven 64-jarigen zonder beroep als percentage van dat van de zelfstandigen zelfs afnam van 72,3 tot 49,5.

Nu moet de berekende positieverslechtering wat betreft de gepensioneerden — en daardoor ook wat betreft de bejaarden in het algemeen — met enig voorbehoud worden gezien. Zij wordt namelijk voor een deel veroorzaakt doordat het aantal buiten de waarneming vallende inkomentrekkers van 1957 op 1962 van ca. 6 pCt. tot ca. 4½ pCt. is afgenomen. De ca. 1½ pCt. die er bij zijn gekomen en die voor een belangrijk deel tot de gepensioneerden behoren, hebben het gemiddeld kerninkomen van de gepensioneerden in 1962 enigszins gedrukt. Een globale schatting leert echter dat hiermee de positieverslechtering van de gepensioneerden, zoals reeds gezegd, slechts ten dele kan worden verklaard, terwijl die van de boven 64-jarigen zonder beroep nauwelijks daardoor zal zijn beïnvloed.

Helaas moeten we tot 1972 wachten om te weten hoe de situatie nu is, maar gevreesd moet worden dat deze sinds 1962 aanzienlijk meer is verslechterd dan in de periode

1957-1962. De inflatie is immers over de periode 1962-1967 aanmerkelijk sterker geweest dan in de daaraan voorafgaande vijfjarige periode, die zich juist door een relatief milde inflatie heeft gekenmerkt. Terwijl van 1957 tot 1962 de kosten van levensonderhoud, blijkens gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek, stegen met ca. 9 pCt., bedroeg deze stijging van 1962 tot medio 1967 reeds ca. 27 pCt. Voorts is de reële welvaartsstijging der actieven over de laatstgenoemde periode zeker niet geringer geweest dan in de voorafgaande periode.

IK krijg wel eens de indruk — laat ik me voorzichtig uitdrukken — dat de progressieve politici voor deze problematiek niet altijd voldoende oog hebben. Met name niet voldoende oog voor de noodzaak van zovelen om hun geheel ontoreikende, niet waarde vaste, laat staan welvaartvaste pensioenvoorziening door vermogensvorming, d.w.z. met behulp van zo waarde vast mogelijk belegde besparingen, aan te vullen. Ik meen dit op te moeten maken uit de van die zijde zo vaak als vanzelfsprekend beschouwde aan drang op verhoging van de vermogensbelasting, zowel als uit de soms wat ongenueanceerde uitspraken van deze politici over inkomen uit vermogen in het algemeen. Het principiële verschil dat uit sociaal oogpunt bestaat tussen inkomentrekkers, in de belastingadministratie geklasseerd als zonder beroep, beneden en dezulken boven 64 jaar, dreigt daarbij, meen ik, wel eens te worden veronachtzaamd. Laatstgenoemde groep behoort goedgevoel noodgedwongen tot de „huisjesmelkers”, „couponknippers” en meer van dat fraais. Men zou het, dunkt me, zelfs zo kunnen stellen dat, indien en voor zover bedoelde politici ter wille van een permanent verzekerde volledige werkgelegenheid nóg iets minder warm lopen voor inflatiebestrijding dan hun conservatieve confraters, zij de noodzaak tot deze „escape in kapitalistische richting” voor velen juist vergroten. De situatie waarin juist de boven 64-jarigen zonder beroep verkeren, kan overigens met behulp van de bovengenoemde publikaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek, nog wel iets nader worden geïllustreerd. Daaruit kan namelijk worden becijferd, dat het gemiddeld kerninkomen van deze groep zich van 1957 op 1962 zelfs *nominaal* niet heeft kunnen handhaven. Terwijl het gemiddeld kerninkomen van de zelfstandigen (van alle leeftijden) over deze periode reëel toenam met 31,8 pCt., *daalde* dat van de boven 64-jarigen zonder beroep reëel met 9,8 pCt. Vooraf voor deze laatste groep moet worden aangenomen, dat de situatie sindsdien nog aanzienlijk verder is verslechterd.

Onze conclusie uit het voorgaande moet dus zijn dat we slecht zorgen voor onze bejaarden. Toch lijkt, gezien de getalsverhoudingen, het nastreven van een redelijke inkomensverdeling tussen actieven en post-actieven een zoveel dankbaarder taak, dan de herverdeling tussen de actieven onderling, die zoveel meer in het centrum van de belangstelling staat. Immers, hier behoeven de velen (de actieven) slechts weinig af te staan om de weinigen (de post-actieven) veel te kunnen geven, terwijl dáár het streven

steeds meer af te nemen van de weinigen nog maar zo weinig oplevert voor de velen. De reden waarom niettemin aan de ondankbare taak zozeer de voorkeur wordt gegeven boven de dankbare is niet ver te zoeken. In het gevecht om de nationale „koek” vormen de post-actieven een weerloze groep. Dit moge beschamend genoemd worden en dat is het ongetwijfeld ook, maar van deze zijde benaderd is het vraagstuk waarschijnlijk onoplosbaar. We kunnen onze, hierboven getrokken conclusie echter ook op een wijze formuleren die misschien iets meer perspectief tot verbetering biedt: we zorgen slecht voor onze eigen oudedag. Me dunkt dat dit een gevolg is van een psychisch verdringsproces¹⁾. We denken niet graag aan onze eigen oudedag. De enige remedie lijkt me daarom een proces van bewustwording. Welnu, dit artikel beoogt daartoe een steentje bij te dragen.

Een verbetering van de oudedagsvoorziening wordt niet bereikt door gratuite beweringen over het tegengaan van de inflatie. Na meer dan 20 jaar wordt het tijd ons bij de inflatie aan te passen. We moeten trachten, hoe kostbaar dit ook is, onze pensioenen waardevast te maken na pensioeningang en onze pensioenaanspraken welvaartvast vóórdien („final pay”-basis). Of dit op basis van het kapitaaldeckingsstelsel of op basis van het omslagstelsel moet gebeuren blijve hier nu buiten beschouwing. Voorts moet ook de kleine spaarder een waardevolle belegging geboden worden. Het gaat daarom mijns inziens niet aan de indexerende van de overheidsschuld te verwerpen omdat deze de inflatie zou bevorderen. Het lijkt mij zeer wel verdedigbaar dat een gemeenschap, die inflatie bedrijft, de *sociale plicht* heeft haar schulden waardevast te maken.

DEZE uiterst gecompliceerde problematiek verder latend voor wat zij is, nog een enkele opmerking over de „pensioenmaatregelen 1963”, waarbij aan het overheids personeel een welvaartvast pensioen op „final pay”-basis werd toegekend. Het zal duidelijk zijn, dat hoe ouder de bejaarde is, d.w.z. hoe langer hij post-actief is, des te langer zijn kerninkomen aan inflatoire uitholling blootgesteld is geweest. De consequenties daarvan worden geïllustreerd door de nevenstaande tabel, waarvan de cijfers zijn berekend op grond van de meergenoemde gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

De boven 69-jarigen van de drie groepen genoten in 1962 dus respectievelijk nog slechts 42,5 pCt., 37,2 pCt. en 40,7 pCt. van het kerninkomen van de groep waaruit

Gemiddeld kerninkomen in 1962

65- tot 70-jarigen	boven 69-jarigen	50- tot 60-jarigen
alle belastingplichtigen		alle belastingplichtigen
5.530	3.847	9.062
gepensioneerden		directeuren N.V.'s en werknemers
3.630	3.141	8.437
personen zonder beroep		zelfstandigen
8.809	5.072	12.464

zij in hoofdzaak afkomstig zijn. Wanneer het Centraal Bureau voor de Statistiek de boven 69-jarigen nog verder had gesplitst, zou het beeld voor de oudste groep ongetwijfeld nog aanmerkelijk ongunstiger zijn geweest. Voorts moet worden aangenomen dat eenzelfde tabel voor 1967 eveneens nog aanzienlijk ongunstiger zou uitvallen.

De „pensioenmaatregelen 1963” houden nu in dat voor één groep bejaarden de bovengegeven percentages voor *alle leeftijdsklassen* ten minste 70 bedragen. Zij impliceren derhalve dat onder gezinnen, die tot dezelfde sociale laag der bevolking behoren en er overeenkomstige consumptie-gewoonten op na houden, plotseling een wel zeer drastische „scheiding der wegen” optreedt. Het zal daarom duidelijk zijn, dat de toekenning van een *welvaartvast* pensioen op „final pay”-basis aan het overheids personeel, op een tijdstip dat voor de overige bejaarden noch van zelfs maar een *waardevast* pensioen, noch van een pensionering op „final pay”-basis sprake was, „steeds meer als een onaanvaardbare discriminatie (wordt) beschouwd”²⁾. Met name de hogere ambtenaren met de hierboven gekritiseerde politieke denkbeelden zouden eens moeten trachten te becijferen welke vermogensvorming hun buiten de overheidssector werkzame confraters zich door middel van een laagrenderende, gebrekkig waardevolle effectenportefeuille zouden moeten getroosten om zich tot het eind van hun leven een met het hunne vergelijkbaar inkomen te kunnen verschaffen. Ook dit is een bewustwordingsproces!

Mijnshereenland.

R. IWEMA.

¹⁾ Met excuses aan de psychologisch geschoolde lezers.

²⁾ Prof. Dr. A. van Doorn in zijn Rotterdamse inleiding op 25 mei 1967.

(I.M.)

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG IN **Interunie**

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG INTERNATIONAAL

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

Spaarwenselijkheden en spaarmogelijkheden

De preadviezen 1967

van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde

DE Vereniging voor de Staathuishoudkunde heeft haar preadviseurs dit jaar een driedelig vraagstuk voorgesteld. Zij kregen de opdracht een onderzoek in te stellen naar „de vooruitzichten, wenselijkheden en mogelijkheden om, vooral met het oog op de toekomstige investeringstaken waarvoor ons land zich ziet gesteld, te komen tot een verhoging van de nationale spaarquote”¹⁾.

Sparen en spaarquote zijn in de economische wetenschap niet geheel en al onbekende categorieën. Velen hebben er hun gedachten op gescherpt. In de klassieke wijze van denken beschouwde men het sparen als het besteden van een gedeelte van het inkomen aan (nieuwe) kapitaal-goederen. Besparingen werden investeringen en vormden daarmee de motor van de economische vooruitgang.

Naarmate de specialisatie tussen sparen en investeren, tussen inkomensbesteding en inkomensvorming voortschreed, konden gebeurtenissen in het economisch leven plaatsvinden, welke noopten tot een andere kijk op het sparen. Keynes en de zijnen beschouwden het sparen als een in principe deflatoire daad, waaruit werkloosheid kon ontstaan. Groeitheoretici van Keynesiaanse origine beperkten deze laatste zienswijze tot situaties van relatieve kapitaalovervloed. In situaties van structurele kapitaalschaarste daarentegen herwon het sparen zijn voortstuwende functie. De neo-klassieke groeitheorieën ten slotte hebben voor de spaarquote geen plaats meer bij de verklaring van de evenwichtige groeivoet welke de economie op de lange termijn zal bereiken.

Hoe denken de huidige preadviseurs over de spaarquote? Het is de bedoeling in dit artikel een aantal ideeën van de drie auteurs aangaande de wenselijkheden en mogelijkheden tot verhoging van de Nederlandse spaarquote naar voren te brengen. Het is niet de bedoeling dit op uitputtende wijze te doen.

De Nederlandse economie in 1970

In hun preadviezen baseren de schrijvers zich elk op de bekende publikatie van het Centraal Planbureau: *De Nederlandse economie in 1970*²⁾. Daar veel van hun overdenkingen en voorstellen nauw met deze studie verband houden, zullen we in het kort een aantal punten hieruit releveren.

Voor het prognostiseren van de globale economische ontwikkeling van de Nederlandse economie tot 1970 heeft het C.P.B. een econometrisch model voor de middellange termijn gebruikt³⁾. In een aantal vergelijkingen worden de samenhangen tussen de economische grootheden beschreven. De reactiecoëfficiënten in de vergelijkingen werden econometrisch geschat, terwijl van een aantal gekwantificeerde exogene factoren werd uitgegaan. Deze laatste hebben betrekking op o.a. de buitenlandse conjunctuur, de bevolkingsaanwas, de arbeidsduur, de woningbouw, drie alternatieven van belastingdruk en het surplus op de lopende rekening van de betalingsbalans⁴⁾.

Een doeleinde waarvan werd uitgegaan, was een overschot van f. 1 mrd. op de lopende rekening van de betalingsbalans in 1970. Volgens Van Eijk ligt hierdoor „bij ieder

niveau van export, via de relatie tussen invoer en produktie, het niveau van de produktie, in eerste aanleg, vast”⁵⁾. De waarden van de endogene economische variabelen voor 1970 vloeien dan uit het model voort (zie tabel, blz. 1269).

Uit de tabel valt af te lezen dat de nationale spaarquote van 1965 tot 1970 oploopt van bijna 19 pCt. naar 22,4 pCt. tot 22,8 pCt. van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen.

Beoordelingen en interpretaties van „De Nederlandse economie in 1970”

De verwezenlijking van de prognose voor 1970 zal afhangen van de vraag of onze economie de door het model beschreven samenhangen bezit en van de vraag of de gemaakte kwantitatieve veronderstellingen juist zijn. Indien we ons baseren op het middentarieff van de belastingdruk, laat de tabel zien dat we een spaarquote van 22,6 pCt. bereiken, mits model en veronderstellingen opgaan. We zullen deze hoge spaarquote bereiken, ook al stijgen de lonen, omdat de totale consumptieve uitgaven van overheid en particulieren structureel worden teruggedrongen, o.a. door een verhoging van de belastingdruk en een vergroting van het aandeel der indirecte belastingen. M.a.w. de budgettaire politiek van de overheid zal volgens de prognose van het C.P.B. in de komende jaren de ruimte moeten scheppen voor een structurele verschuiving in ons nationale bestedingspatroon⁶⁾. De consumptieve bestedingen van overheid en particulieren zullen moeten worden teruggedrongen ten bate van investeringsuitgaven, vooral van de overheid, wil men althans dat de prognoses in vervulling gaan onder behoud van het evenwicht tussen middelen en bestedingen (zie tabel).

De vraag, welke Derksen stelt in zijn preadvies kan ook hier worden gesteld: „welke dan de zin is van een beleid gericht op verhoging van de nationale spaarquote. Deze verhoging komt immers vanzelf als de gestegen investeringen worden geëffectueerd”⁷⁾. Maatregelen ter verhoging van onze spaarquote behoeven eerst te worden overwogen wanneer men twijfelt aan de veronderstellingen en implicaties van de C.P.B.-prognoses. Vanuit dit gezichtspunt is enige kritiek denkbaar op het preadvies van Bosman, die niet ingaat op de wenselijkheid van het nemen van maat-

¹⁾ *Verhoging van de nationale spaarquote*, preadviezen van Prof. Dr. H. W. J. Bosman, Dr. J. B. D. Derksen en Prof. Dr. W. Hessel, 's-Gravenhage 1967.

²⁾ *De Nederlandse economie in 1970*, Centraal Planbureau, 's-Gravenhage 1966.

³⁾ Voor een indruk van zo'n model zie: C. A. van den Beld, J. H. van de Pas, H. S. Tjan: „A medium term macro model for the Netherlands”, in *Modelli econometrici per la programmazione*, Florence 1965.

⁴⁾ Voor een uitvoeriger bespreking van *De Nederlandse economie in 1970* wordt verwezen naar C. J. van Eijk: „De Nederlandse economie in 1970”, *E.-S.B.*, 28 september 1966, blz. 992-997.

⁵⁾ C. J. van Eijk, op. cit. blz. 993.

⁶⁾ Zie hiervoor W. Hessel, op. cit. blz. 107. De prognose impliceert eveneens een bepaalde prijs- en inkomenspolitiek.

⁷⁾ J. B. D. Derksen, op. cit. blz. 78.

regelen ter verhoging van de spaarquote, maar zich vrijwel geheel ⁸⁾ achter de berekeningen en veronderstellingen van het C.P.B. stelt en toch meent „dat we de spaarquote vrij stevig in de komende jaren zullen moeten opvoeren wil men de voor de groei noodzakelijke investeringen kunnen financieren” ⁹⁾. De voorstellen welke Bosman daarna doet ter verhoging van de spaarquote komen daarmee enigszins op zichzelf te staan ¹⁰⁾. Dit laatste is niet het geval bij de preadviezen van Derksen en Hessel. Zij hebben beiden hun twijfels over de veronderstellingen van het C.P.B.

Derksen trekt de veronderstellingen van het C.P.B. vooral in twijfel vanuit zijn visie op de toekomst. Hij verwacht niet dat in de komende jaren de consumptieve bestedingen in onze economie structureel zullen worden teruggedrongen. Allereerst zal volgens hem de relatieve daling van de consumptie der gezinshuishoudingen niet in voldoende mate plaatsvinden. Weliswaar zal het werknemersaandeel in het nationaal inkomen nauwelijks verder toenemen, zodat van hieruit de spaarquote niet meer terug zal lopen, maar een verdere daling van het aantal zelfstandigen ligt in het verschiet (zie tabel). En het zijn juist de zelfstandigen welke, blijkens Derksens onderzoeken, in 1960 tezamen meer dan de helft, nl. 57,6 pCt., van de totale besparingen der onderzochte gezinshuishoudingen voor hun rekening namen, terwijl ze slechts 18 pCt. van het totale aantal van deze gezinshuishoudingen omvatten ¹¹⁾. Het verlies aan spaarquote van de sector gezinshuishoudingen ten gevolge van de daling van het aantal zelfstandigen tussen 1958 en 1965 schat Derksen op ruim 0,5 pCt. van het nationaal inkomen ¹²⁾.

Er is meer. In de prognose van het C.P.B. werden de consumptieve uitgaven der gezinshuishoudingen geschat met gebruikmaking van consumptiefuncties van een zodanige gedaante, dat met een stijging van het inkomen de inkomenselasticiteit afneemt. Dit leidt tot een relatief achterblijven van de consumptieve uitgaven van gezinshuishoudingen bij een stijgend inkomen. Derksen vermeldt evenwel, dat „uit recente berekeningen van het C.B.S. blijkt dat de inkomenselasticiteiten géén dalende trend tonen” ¹³⁾. Een vrijwillig achterblijven van de consumptie is dan niet te verwachten.

Een ander argument van Derksen richt zich tegen de door het C.P.B. veronderstelde relatieve daling van de overheidsconsumptie. Aan de ene kant wordt grote druk uitgeoefend op de overheid, te komen tot een uitbreiding der collectieve voorzieningen. Aan de andere kant zal evenwel een verhoging van de belastingdruk, zoals het tweede alternatief veronderstelt, een moeilijk haalbare zaak zijn. Zowel de particuliere als de overheidsconsumptie zullen dus volgens Derksen naar alle waarschijnlijkheid structureel onvoldoende beperkt worden. De prognoses van de spaarquotes van overheid en particulieren zijn in dat geval te hoog. Het ex-ante evenwicht tussen middelen en bestedingen in 1970 zal blijken afwezig te zijn en het gevolg zal zijn een verslechtering van de lopende rekening van de betalingsbalans en inflatie.

Het economisch-politiek instrumentarium

We zijn daarmee gearriveerd op het gebied van ons sociaal-economisch beleid. De zin van het overdenken van maatregelen ter verhoging van de spaarquote is dan duidelijk: ze zijn mede van betekenis voor het bereiken van onze economisch-politieke doelstellingen: voldoende mate van werkgelegenheid en groei, redelijke inkomens- en vermogensverdeling, stabiel prijspeil en evenwicht op de betalingsbalans. De maatregelen ter verhoging van de spaar-

quote zullen dan ook tot de instrumenten van onze economische politiek moeten behoren. Of zoals Derksen het formuleert: „De beperking van inflatoire tendenties, de handhaving van het monetaire evenwicht, vormen belangrijke doeleinden van de prijs- en inkomenspolitiek in de komende jaren. Maatregelen tot stimulering van de besparingen behoren tot de instrumenten van dat beleid . . .” ¹³⁾. Op dit punt vloeien de preadviezen van Derksen en Hessel samen. Ook Hessel plaatst het spaarbeleid in het brede kader van de vijf reeds genoemde doelstellingen en van de vijf instrumenten: de meer gedetailleerde loon- en prijspolitiek en de meer globale monetaire politiek en inkomsten- en uitgavenpolitiek van de overheid. De reden waarom Hessel dit doet is dezelfde als welke Derksen daartoe noopte: hij kan zich evenmin volledig baseren op de uitgangspunten en implicaties van de globale prognose van het C.P.B.

Hessel trekt de veronderstellingen van het C.P.B. vooral in twijfel vanuit zijn interpretatie van het verleden. Datgene wat het C.P.B. verondersteld heeft t.a.v. belastingdruk (hoger) en loonvorming (matiging der loonstijgingen) tot 1970 (zie tabel), vindt geen steun in de gebeurtenissen van de afgelopen jaren. Ter verklaring van dit verleden wijst Hessel op de naar zijn opvatting onjuiste interpretatie van de economische structuur. Na de laatste wereldoorlog hebben wij de expansiemogelijkheden van onze economie en van de wereldeconomie fors onderschat. Onze exportmogelijkheden, onze kwantitatieve en kwalitatieve woningbehoefte en onze investeringsmogelijkheden waren groter dan we voorzagen. Het beleid in de afgelopen jaren heeft de ontwikkeling der bestedingscategorieën onderschat en heeft daarom, ongewild, in zekere mate pro-cyclisch gewerkt. De gevoerde loonpolitiek was te strak, waardoor winstinflatie optrad. De betalingsbalanspolitiek heeft ons land te lang te goedkoop gehouden t.o.v. het buitenland. De belastingpolitiek heeft nagelaten de belastingdruk te verhogen en een verschuiving naar de indirecte belastingen tot stand te brengen, vooral nodig gezien de wensen tot meer collectieve voorzieningen en meer en betere woningen. De gevoerde structuurpolitiek heeft te weinig het kapitaalschaarse karakter van de economische structuur herkend. Ze heeft daarmee de inflatoire potentie van zulk een situatie onderschat. Of in Hessels bewoordingen: „Kortom, de recente overinvestering wortelt niet alleen in de inflatie-import annex winstinflatie, zij is ook herleidbaar tot een poging van de regering te rijmen wat niet zonder meer te rijmen viel: de wens de toeneming van de belastingdruk een halt toe te roepen en de wens de woningbouw en de collectieve voorzieningen te intensiveren” ¹⁴⁾.

De conjuncturele gevolgen hiervan zijn duidelijk. Ten gevolge van een ex-ante bestaande onevenwichtigheid tussen middelen en bestedingen raakt de arbeidsmarkt overspannen, stijgt het prijspeil en komt de betalingsbalans onder druk te staan. We kunnen het ook zo formuleren: in het verleden is van onze structurele spaartaak onvoldoende terecht gekomen ¹⁵⁾. Is er dan reden te verwachten

⁸⁾ H. W. J. Bosman, op. cit. blz. 7.

⁹⁾ H. W. J. Bosman, op. cit. blz. 7/8.

¹⁰⁾ De achtergrond hiervan kan natuurlijk gelegen zijn in een zekere arbeidsverdeling tussen de preadviseurs. Overigens behouden de voorstellen van Bosman hun betekenis ten volle, zoals nog zal blijken.

¹¹⁾ J. B. D. Derksen, op. cit. blz. 45.

¹²⁾ J. B. D. Derksen, op. cit. blz. 44.

¹³⁾ J. B. D. Derksen, op. cit. blz. 78.

¹⁴⁾ W. Hessel, op. cit. blz. 107.

Kerngetallen van de Nederlandse economie in 1970

no.	Volumina	1955-1960	1960-1965	1965-1970			Varianten t.a.v. externe data en beleidsalternatieven in 1970 naar het middenalternatief der belastingdruk										
				Belastingdruk in pCt. van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen			Initiële projectie 1970	Vraag naar export + f. 500 mln.	Buitenlands loonpeil + 1 pCt.	Binnenlands loonpeil + 1 pCt.	Arbeidsduurverkortings 1 pCt.	Overheidsuitgaven + f. 500 mln.	Indirecte belastingen op consumptie + f. 500 mln.	Surplus lopende rekening + f. 500 mln.			
				25,9 pCt.	26,7 pCt.	27,5 pCt.											
		gemiddeld stijgingspercentage per jaar			in f. mrd.												
1	Bruto nationaal produkt	4,2	4,8	4,9	4,8	4,7											
2	Productie bedrijven	4,6	5,1	5,4	5,2	5,1	76,5	+0,39	+0,32	-0,16	-0,72	-0,19	-0,04	-0,50			
3	Particuliere consumptie	3,9	6,5	4,4	4,1	3,8	48,0	+0,25	+0,26	-0,07	-0,31	-0,40	-0,13	-0,63			
4	Overheidsconsumptie	0,7	3,4	1,5	2,5	3,4											
5	Overheidsinvesteringen	6,0	7,4	8,6	9,6	10,6											
6	Investeringen in vaste bedrijfsactiva	4,6	7,0	5,7	5,7	5,7	13,7	+0,25	+0,21	-0,01	-0,05	-0,11	+0,09	-0,34			
7	Woningbouw	5,5	7,9	6,2	6,2	6,2											
8	Export	8,9	7,4	8,5	8,1	7,9	44,7	+0,23	+0,14	-0,16	-0,70	-0,34	0	-0,04			
9	Import	7,9	8,6	7,3	7,1	7,0	44,6	+0,39	+0,32	-0,09	-0,40	-0,20	0	-0,53			
	Prijzen en lonen	gemiddeld stijgingspercentage per jaar			in indices; 1965 = 100												
10	Consumptieprijspeil	2,5	3,5	2,5	3,0	3,6	116	+0,5	+0,3	+0,3	+1,2	+1,0	+0,6	+0,4			
11	Loonpeil	6,9	9,7	6,2	6,5	6,8	137	+1,0	+0,8	+0,5	+0,5	+0,1	+0,7	-0,9			
	Quota	1960	1965	1970													
		in pCt. van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen															
12	Besparingen van overheid	5,8	4,9	..	7,1	..											
13	van particulieren	16,9	14,0	..	15,5	..											
14	Totale besparingen	22,7	18,9	22,8	22,6	22,4											
15	Belastingdruk (waarvan direct)	24,9	25,9	25,9	26,7	27,5											
16	Werknemersaandeel	(57 pCt.)	(57 pCt.)	(53 pCt.)	(51 pCt.)	(49 pCt.)											
		67,3	73,9	74,1	74,5	74,8											
	Bevolking	in 1.000 personen					in 1.000 personen										
17	Beroepsbevolking	4.193	4.520	4.848	4.828	4.808	50	- 5	- 4	+ 5	- 1	+ 3	+ 4	+ 7			
18	Werkloosheid	49	35	45	55	65											
19	Loontrekkenden	2.826	3.209	3.558	3.528	3.498											
20	Zelfstandigen	825	757	700	700	700											

Bron: De Nederlandse economie in 1970.

dat we het er in de nabije toekomst beter af zullen brengen, zoals toch de prognose van het C.P.B. veronderstelt? In onze uitleg ervan moeten we uit het preadvies van Hessel een ontkenkend antwoord op deze vraag destilleren. Ook hij is kennelijk van mening, dat de gebrekkig vervulde spaartaak en het gebrekkig gevoerde investeringsbeleid nopen tot het overdenken van maatregelen ter verhoging van de nationale spaarquote.

De voorgestelde maatregelen ter verhoging van de spaarquote

We hebben wat lang stilgestaan bij de prognose van het C.P.B. en bij de interpretatie van deze prognose en van de economische actualiteit door de preadviseurs. We deden dit om de grondslagen te vinden van het te voeren „spaarquotebeleid”. We zagen dat deze gelegen zijn in het streven naar verwezenlijking van de doelstellingen der Nederlandse economische politiek. Maatregelen ter verhoging van de spaarquote krijgen daarmee hun plaats in het kader van het instrumentarium van onze economische politiek. Zoals we reeds opmerkten, missen we dit kader bij de door Bosman voorgestelde maatregelen enigszins. In het verleden hiervan moet waarschijnlijk ook Bosmans opvatting begrepen worden, dat een gematigde inflatie de besparingen in ieder geval niet aantast en misschien zelfs wel enigszins bevordert.

Derksen stelt de door hem besproken maatregelen ter

bevordering van de spaarquote wel in het brede kader van „een beleid gericht op handhaving van het evenwicht op de betalingsbalans, dus op bestrijding van inflatoire tendenties”¹⁵⁾. In zijn opvatting zullen de maatregelen „moeten passen in een groter geheel, gericht op de bevordering van de groei, zoals stimulering van het speur- en ontwikkelingswerk, sanering van te kleine eenheden, aantrekking van buitenlandse bedrijven, meer onderwijs, meer arbeid van de vrouw, bestrijding van verspilling, enz.”¹⁷⁾.

Hessel plaatst eveneens zijn voorstellen voortdurend en volledig in het kader van de doelstellingen en instrumenten van onze economische politiek. Volgens Hessel is wel gebleken dat de tot nu toe gevoerde loon- en prijspolitiek, de budgetpolitiek en de monetaire politiek niet in overeenstemming waren met hetgeen de C.P.B.-prognose op deze gebieden vereist. Niet alleen verkeert onze loonpolitiek in staat van ontbinding (aldus Hessel), zij is evenals de prijspolitiek te moeilijk te rijmen met een markteconomie en ondernemingsgewijze produktie om werkelijk effectief te zijn.

¹⁵⁾ Een structureel evenwicht tussen middelen en bestedingen houdt in dat ex-ante voortdurend voldaan moet zijn aan de vergelijkende $S = I + E - M$, waarin S het totale spaarvolume van overheid en particulieren voorstelt, I het investeringsvolume van overheid en particulieren en $E - M$ het saldo van de lopende rekening der betalingsbalans (exporten minus importen). Zie ook W. Hessel, op. cit. blz. 109.

¹⁶⁾ J. B. D. Derksen, op. cit. blz. 95.

¹⁷⁾ J. B. D. Derksen, op. cit. blz. 96.

Maar, is de vraag, hoe is dan de verzwarend van de belastingdruk te bereiken, hoe is de consumptie structureel terug te dringen, hoe moeten we „de loonvorming in het gareel van de lopende rekening van de betalingsbalans... houden”¹⁸⁾, zoals het C.P.B. veronderstelt dat gebeuren moet, wil zijn prognose werkelijkheid worden? In het verleden is het ons immers niet gelukt en een loonpolitiek hebben we niet meer.

Hessel meent dat de oplossing gezocht moet worden in een versterking en integratie van de budgettaire en monetair-politiek; m.a.w. een integraal financieringsbeleid. In zijn voorstelling zal „in het sociaal-economisch beleid het accent verlegd moeten worden van de loon- en prijs-beheersing naar de beïnvloeding van de vermogensmarkt en de financieringsstromen in het algemeen”¹⁹⁾.

De loonvorming zou in zulke omstandigheden beter kunnen voldoen aan de eisen welke de structurele situatie van onze economie eraan stelt: redelijke loonstijgingen ter aanmoediging van de vervanging van arbeid door kapitaal. Het integrale financieringsbeleid moet dan zorgen voor de nodige structurele beperking van de consumptiestijging, welke uit de loonsverhogingen zou voortvloeien i.v.m. de relatief hoge consumptiequote der loontrekkenden door o.a. een verhoging van de druk der indirecte belastingen²⁰⁾. Mochten conjuncturele invloeden de arbeidsmarkt overspannen en de structureel evenwichtige loonvorming bedreigen, dan moeten met betrekking tot de besparingen uit looninkomen aanvullende maatregelen worden genomen opdat niet aan spaarquote wordt ingeboet.

Het is bij deze maatregelen dat we de preadviezen van Bosman en Derksen weer in de beschouwing kunnen betrekken. De voorstellen welke deze beide preadviseurs bespreken, kunnen we voor een deel zien als passend in het instrumentarium van wat Hessel een integraal financieringsbeleid noemt (bijv. de belastingvoorstellen). Een ander deel der voorgestelde maatregelen zou als aanvulling van dit beleid kunnen worden gezien.

De voorstellen hebben alle betrekking op maatregelen ter verhoging van de spaarquote van drie sectoren in het economisch leven: de gezinnen, de bedrijven en de overheid. Enig kwantitatief inzicht is hier misschien nuttig. Uit de cijfers van Derksen valt op te maken dat in 1965 van de nationale spaarquote (18,8 pCt. van het nationaal inkomen) 57,4 pCt. is toe te schrijven aan de gezinshuishoudingen, 22,1 pCt. aan de bedrijven en 20,5 pCt. aan de overheid (incl. sociale verzekeringen).

De gezinsbesparingen

De preadviseurs zijn het geheel eens over de noodzaak dat de maatregelen t.a.v. de gezinsbesparingen moeten aansluiten op bestaande tendenties en verlangens en een klimaat en mentaliteit vereisen welke het sparen gunstig gezind zijn.

De gezinsbesparingen zouden verhoogd kunnen worden door het stimuleren van het *eigen-woningbezit*. De beschikbare gegevens wijzen erop dat de spaarneiging bij mensen met een eigen woning groter is dan bij degenen zonder eigen woning. Dit houdt verband met de verplichtingen tot sparen via hypotheekaflossing. In dit kader zou een vermindering van de soms hoge kosten welke gepaard gaan met de overdracht van vermogenstitels vanzelfsprekend goed passen.

Een verhoging van de spaarquote der gezinshuishoudingen is ook mogelijk door uitbreiding te geven aan *particuliere pensioenvoorzieningen*, indien deze laatste tenminste op een systeem van kapitaaldekking berusten²¹⁾. Een aan-

wijzing voor deze eis kan misschien worden gevonden in het feit dat de bijdrage van de vnl. op het omslagstelsel gebaseerde sociale verzekeringen tot de nationale besparingen in 1965 0,3 pCt. van het nationaal inkomen bedroeg, terwijl voor de besparingen via pensioenfondsen het cijfer van 2,6 pCt. gold.

Een bijkomend positief effect op de spaarquote van een uitbreiding der pensioenvoorziening (op welke manier ook gefinancierd) kan gelegen zijn in het zgn. „recognition effect”. Men wordt zich bewuster van de oude dag, hetgeen de behoefte tot het afsluiten van aanvullende voorzieningen bevordert kan. Dit kan dan via een actief levensverzekeringswezen leiden tot grotere besparingen via levensverzekeringmaatschappijen.

De bevordering van het sparen door gezinshuishoudingen zou ook kunnen plaatsvinden door het invoeren van een *verbruiksbelasting*, eventueel aangevuld met een inkomstenbelasting (Bosman) en met een vermogensbelasting (Derksen). De verbruiksbelasting moet dan o.a. consumptieve uitgaven met een progressief tarief belasten. Weinig belasting betalen zij die weinig consumeren. Het effect van een dergelijke belasting zou waarschijnlijk nog worden vergroot door het zo min mogelijk belasten van de inkomsten uit vermogen. Derksen verwacht bovendien spaarbevorderende invloeden van een verlaging van het huidig tarief der vermogensbelasting en van een verhoging van de successiebelasting.

Uitvoerig gaan de preadviseurs in op de relaties welke bestaan tussen besparingen en o.a. premiespaarregelingen, spaarloon en vermogensaanwasdeling. Bosman komt met het interessante voorstel, bij de jaarlijkse onderhandelingen over de vernieuwing van de C.A.O.'s eveneens een gedeelte van de beschikbare ruimte voor loonsverhogingen te reserveren voor premiebetalingen in het kader van de *premiëspaargeregelingen*. Een deel van de loonsom zou op deze wijze in ieder geval niet worden uitgekeerd maar worden gespaard.

Het *spaarloon* bergt een element van spaardwang in zich. Een deel van de loonstijging zou daarbij niet contant worden uitgekeerd maar geblokkeerd en dus worden gespaard. Zowel Bosman als Hessel vinden dat, op wat langere termijn gezien, het spaarloon niet van de hand gewezen moet worden. Op de wat langere duur namelijk ontwikkelt zich de loonvorming volgens de wetten van vraag en aan-

¹⁸⁾ W. Hessel, op. cit. blz. 114.

¹⁹⁾ W. Hessel, op. cit. blz. 114. Met betrekking tot de effectiviteit van zulk een beleid oppert Hessel de mogelijkheid dat de mate van centralisatie bij de allocatie van financieringsmiddelen en bij de financiële instellingen in ons land te gering is.

²⁰⁾ Wanneer we Hessel juist verstaan, wordt de structurele situatie van kapitaalschaarste, waarin onze economie zich bevindt, enerzijds gekenmerkt door het in voldoende mate aanwezig zijn van investeringsmogelijkheden, mede omdat deze in sterke mate door de economie zelf gegenereerd worden. Het effectueren van teveel breedte-investeringen leidt in zo'n situatie via een verkrapping van de arbeidsmarkt tot loonstijging en daarmee tot vervanging van arbeid door kapitaal. Als kostenfactor bepaalt namelijk het loon de optimale combinatie van arbeid en kapitaal. Daar onze investeringstaak tot 1970 meer in de diepte dan in de breedte ligt, wordt uit het oogpunt van vervanging van arbeid door kapitaal loonstijging structureel gewenst. Anderzijds is volgens Hessel een situatie van kapitaalschaarste ook te vertalen in een structurele overconsumptie. Uit dezen hoofde vereisen loonstijgingen, mede vanwege het spaargedrag van werknemers, als noodzakelijk complement maatregelen ter stimulering van de spaarneiging, ook van werknemers.

²¹⁾ Alle auteurs behandelen het vraagstuk van de financiering der pensioenvoorziening i.v.m. de wens tot welvaartvaste pensioenen. Op deze vraagstukken zullen wij in deze bespreking niet ingaan.

bod. Het blokkeren van een gedeelte van het loon betekent dan een extra besparing uit looninkomen. Bovendien verdient het als alternatief voor het afdwingen van besparingen via een verhoging van de druk der indirecte belastingen de voorkeur: particulier bezit valt te prefereren boven overheidsbezit indien de doelmatigheid dezelfde is ²²⁾.

Indien *vermogensaanaswaaing* al tot grotere gezinsbesparingen zou leiden, wordt dat uit de preadviezen nergens geheel duidelijk. Wel wijzen Derksen en Bosman erop, dat de bedragen welke met vermogensaanaswaaing gemoeid zijn, niet werkelijk belangrijk kunnen zijn. Derksen berekent, dat onder bepaalde veronderstellingen in 1963, bij een deelneming van 20 pCt., slechts f. 42 per werknemer beschikbaar zou zijn geweest ²³⁾. En hoewel Hessel de vermogensaanaswaaing positief beoordeelt, overdenkt hij toch de vorming van een veel breder opgezet algemeen bezitsvormingsfonds, dat gefinancierd wordt uit inkomensheffingen en dat inpasbaar is in het door hem voorgestelde integrale financieringsbeleid.

De vraag welke langzamerhand gesteld moet worden met betrekking tot de voorgestelde maatregelen ter stimulering van de spaarzin der gezinshuishoudingen is, of ze inderdaad zullen leiden tot een verhoging van de *totale* spaarquote der gezinshuishoudingen. Zal er geen substitutie plaatsvinden van „overige” lopende of zelfs vroegere besparingen ²⁴⁾? De kans hierop is niet al te groot indien de overige besparingen en de reeds vroeger gevormde besparingen gering zijn. Derksen vermeldt voor loon- en salaristrekken in 1960 een „overige” spaarquote van 2,5 pCt. van het beschikbare inkomen. In totaal omvatten in 1960 de loon- en salaristrekken 58 pCt. van de onderzochte huishoudingen; zij vormden slechts 14 pCt. van de totale „overige besparingen”. Het behoeft dan ook geen grote verwondering te wekken, dat de totale spaarquote van hen die hier te lande in een pensioenfonds zijn opgenomen, hoger is dan van diegenen die hieraan niet deelnemen. Voor zover de voorstellen betrekking hebben op de trekkers van lagere inkomens valt van substitutie waarschijnlijk niet al te veel te duchten.

De bedrijfsbesparingen

Het gaat echter niet alleen om substitutie van besparingen *binnen* een sector. Ook *tussen* de sectoren speelt dit verschijnsel een rol. Zo kunnen maatregelen ter bevordering van werknemersbesparingen leiden tot een vermindering van de interne financieringsmogelijkheden van de bedrijven. Hessel noemt dit het macro-economische effect van terugkaatsing, waaraan volgens hem vooral het spaar- of investeringsloon mank gaat ²⁵⁾. Bosman wijst eveneens op dit effect, in het bijzonder bij zijn bespreking van de invloed van de vermogensaanaswaaing op persoonlijke ondernemingen.

De cijfers welke Derksen ons verstrekt tonen aan, dat de besparingen van naamloze vennootschappen en overheidsbedrijven binnen Nederland sinds 1960 voortdurend gedaald zijn; als aandeel in het nationaal inkomen daalden ze van 6,4 pCt. in 1960 tot 4,2 pCt. in 1965. Steeds minder zijn de bedrijven hierdoor in staat tot het uit eigen middelen financieren van hun netto investeringen. Deze toestand zou verbeterd kunnen worden en de spaarquote der bedrijven zou verhoogd kunnen worden door belastingmaatregelen. Te denken valt aan een weer invoeren van de investeringsaftrek en aan een *differentiatie van de winstbelasting*. Een hoog tarief voor de uitgekeerde en een laag tarief voor de

ingehouden winst zou winsthouding en bedrijfsbesparingen kunnen bevorderen.

Bosman betwijfelt of deze weg zal worden opgegaan. Hij wijst erop dat de uitgekeerde winst reeds relatief zwaar belast wordt via de inkomstenbelasting die over dividendinkomsten wordt geheven.

Toch is het van belang de voorstellen zowel tot differentiatie van de winstbelasting als tot verhoging van de indirecte-belastingdruk verder te bestuderen, vooral omdat de winstbelasting als een vorm van directe belasting discrimineert tegen de beter renderende ondernemingen. De bron van de besparingen van deze ondernemingen en daarmee van de vernieuwing van de voorsprong door investeringen wordt er door vernauwd, merkt Hessel in dit verband op ²⁶⁾.

De overheidsbesparingen

Met het oog op de genoemde fiscale voorstellen is het (wederom) zaak te letten op het effect ervan voor onze *ationale* spaarquote. De uit de fiscale maatregelen voortvloeiende grotere besparingen van gezinnen en bedrijven kunnen via geringere belastingontvangsten ten koste gaan van overheidsbesparingen. Minimaal vereist is dat de belastingmaatregelen zodanig zijn dat per saldo de belastingdruk niet afneemt. Ook al zou dit lukken, dan nog zal het de vraag zijn of in de nabije toekomst de overheid de kracht zal weten op te brengen haar spaarquote van 4,9 pCt. in 1965 tot 7,1 pCt. van het nationaal inkomen in 1970 op te voeren, zoals het C.P.B. prognosticeert.

Bij het door het C.P.B. voorgestelde middenalternatief van de belastingdruk (26,7 pCt. van het nationaal inkomen) blijven besnoeiingen op de stijging van de overheidsconsumptie van de laatste jaren noodzakelijk (zie tabel). Aan overheidsbesparingen is volgens de prognose van het C.P.B. immers 2,2 pCt. van het nationaal inkomen extra nodig, terwijl de belastingontvangsten slechts 0,8 pCt. extra van het nationaal inkomen zullen opleveren. Hierbij komt nog de grote druk welke uitgeoefend wordt tot een verdere uitbreiding van de collectieve voorzieningen, welke t.a.v. het aandeel van de overheidsbesparingen in het nationaal inkomen weinig optimisme rechtvaardigt.

Bosman speelt dan ook met de gedachte de subsidies en de inkomensoverdrachten te verminderen voor zover deze niet „nuttig” en niet „urgent” zijn. Derksen dringt aan op verbeteringen van de efficiency en de produktiviteit van de werkzaamheden van de overheid. Volgens hem wordt teveel gelet op de „noodzaak” en te weinig op het „nut” van de overheidsactiviteiten. Hij komt in dit verband tot de conclusie „dat de overheidsbesparingen, d.w.z. het overschot op de lopende rekening, zoveel mogelijk op het gemiddeld niveau van de laatste jaren moet worden gehandhaafd, zo mogelijk nog iets verhoogd. Dit impliceert dat een belangrijke verhoging van de consumptieve uitgaven van de overheid niet mogelijk zal zijn” ²⁷⁾.

Het is Hessel die op grond van soortgelijke overwegingen aangaande de overheidsbesparingen aangeeft waar in de komende jaren de slag om de verhoging van de nationale spaarquote zal plaatsvinden. „Nu”, aldus Hessel, „in prin-

(slot op blz. 1280)

²²⁾ Aldus W. Hessel, op. cit. blz. 124.

²³⁾ J. B. D. Derksen, op. cit. blz. 89.

²⁴⁾ Onder „overige besparingen” worden verstaan alle besparingen van gezinshuishoudingen welke niet via pensioenfondsen en levensverzekeringmaatschappijen lopen.

²⁵⁾ W. Hessel, op. cit. blz. 124.

²⁶⁾ W. Hessel, op. cit. blz. 100.

²⁷⁾ J. B. D. Derksen, op. cit. blz. 85.

Belegging van pensioenfondsen

VOOR alle pensioenfondsbesturen is een brandende vraag, in hoeverre zij hun middelen in realia behoren te beleggen om hun doelstelling te verwezenlijken. Die doelstelling is: te zijner tijd een zekere koopkracht aan gepensioneerde deelnemers verschaffen. Het is zeker dat de koopkracht van het geld aan doorlopende uitholling bloot staat, maar hoeveel, dat is niet goed te voorspellen.

Voor de kapitaalvoorziening van onze maatschappij zijn de pensioenfondsen uiterst belangrijk geworden. De particuliere pensioenfondsen groeien omstreeks 11 pCt. per jaar en binnen afzienbare tijd zullen zij in gezamenlijke omvang boven de levensverzekeringmaatschappijen uitsteken¹⁾. Men zie tabel 1.

Van de uiterst belangrijke groep pensioenfondsen is, in hun hoedanigheid van beleggers, veel te weinig bekend. Wel geeft de Verzekeringskamer totale bedragen en gemiddelden voor 82 bedrijfspensioenfondsen en 1.592 ondernemingspensioenfondsen, maar in die bijelkaartellingen zijn de bijzonderheden verdronken. Van de individuele fondsen is weinig bekend. Van de bedrijfspensioenfondsen is althans nog een naamlijst gepubliceerd, maar van de ondernemingspensioenfondsen ontbreekt zelfs die. In geen enkele bibliotheek in Nederland kan men de jaarverslagen van pensioenfondsen vinden. Op enkele uitzonderingen na zijn jaarverslagen van pensioenfondsen voor de buitenwacht geheim. Door het ontbreken van toegankelijke informatie is het wetenschappelijk onderzoek van dit steeds belangrijker wordend onderwerp ver achter gebleven.

Dank zij de bereidwilligheid van 55 pensioenfondsen om vertrouwelijk enige inlichtingen te verschaffen, heb ik een onderzoek kunnen doen dat toch wel iets meer inzicht geeft.

Statistische totaalcijfers geven een vlak beeld

Tabel 2 is samengevat uit jaarverslagen van de Verzekeringskamer over 1965.

Dit overzicht maakt een vlakke indruk. Gemiddeld wijkt de belegging van pensioenfondsen qua verdeling tussen guldenwaarden en realia nog niet zo sterk af van de beleggingen van levensverzekeringmaatschappijen. In dit overzicht is het opmerkelijkste verschil dat ondernemingspensioenfondsen relatief veel meer aandelen en dat pensioenfondsen veel minder hypotheek hebben dan

verzekeringmaatschappijen. Dieper onderzoek brengt echter veel opmerkelijker afwijkingen aan het licht.

Bedrijfspensioenfondsen

Van de 82 bedrijfspensioenfondsen met in totaal f. 4,8 mrd. beleggingen werden er 26 met in totaal f. 4,4 mrd. beleggingen in het onderzoek betrokken²⁾. Na individuele beschouwing bleek, dat de grootste acht daarvan met in totaal f. 3,6 mrd. beleggingen in hoofdzaak reeds een representatieve staalkaart opleverden. In getotaliseerde cijfers week deze groep van acht grote bedrijfspensioenfondsen niet sterk af van alle bedrijfspensioenfondsen bij elkaar (tabel 3). Binnen die acht grote komen zeer opmerkelijke verschillen voor (tabel 4). Er bestaan dus de grootste verschillen in beleggingsopvattingen.

Ondernemingspensioenfondsen

Er zijn niet minder dan 1.596 ondernemingspensioenfondsen met eigen risico met in totaal f. 6,4 mrd. beleggingen. Gegevens werden verkregen van 29 fondsen met f. 4,1 mrd. beleggingen. (De vele anderen zijn dus gemiddeld nog geen f. 2 mln. rijk). Hieronder bleken de grootste zeven bij elkaar het opmerkelijkste beeld te geven³⁾, zoals uit tabel 5 blijkt. Nu komt een veel uitgesprokener beeld naar voren (tabel 6). Doch onder die grote ondernemingspensioenfondsen komen extreme verschillen voor (tabel 7). Uit het voorgaande blijkt onder meer:

- als categorie streven de ondernemingspensioenfondsen, en vooral de grote daaronder, in de beleggingen van hun middelen veel bewuster een inflatiebescherming voor hun deelnemers na dan bedrijfspensioenfondsen als categorie (in beide categorieën komen echter uitgesproken uitzonderingen voor);

¹⁾ Cijfers voor alle fondsen en alle levensverzekeringmaatschappijen zijn ontleend aan verslagen van de Verzekeringskamer over 1965.

²⁾ De cijfers uit de enquête zijn slechts bij benadering juist, doordat sommige fondsen slechts summier gegevens verschaffen. Voor zover zij alleen gegevens per eind 1966 verschaffen, zijn die door schatting herleid tot cijfers per eind 1965. De foutenmarge wordt echter niet groot geacht.

³⁾ Als grote ondernemingsfondsen zijn fondsen genomen van f. 200 mln. of meer. In de opstelling ontbreken vermoedelijk nog 1 of 2 grote fondsen, die niet bereid waren enig gegeven mede te delen.

(I. M.)

Risicospreiding en deskundig beheer: aandelen

TABEL 1.

Beleggingen 1965 in totaal

Bedrijfspensioenfondsen	f. 4.838 mln.
Ondernemingspensioenfondsen	f. 6.443 mln.
<hr/>	
Particuliere pensioenfondsen	f. 11.281 mln.
Levensverzekeringmijnen	f. 13.874 mln.

TABEL 2.

Belegging naar soorten

	Levensverz. mijnen		Bedrijfspensioenfondsen		Ondernemingspensioenfondsen	
	× f. 1 mln.	in pCt.	× f. 1 mln.	in pCt.	× f. 1 mln.	in pCt.
Vaste goederen	1.266	9,1	623	12,9	699	10,8
Aandelen	422	3	281	5,8	898	14
Hypotheek	3.850	27,8	622	12,9	595	9,2
Obligaties	767	5,5	747	15,4	1.698	26,4
Onderh. leningen	6.154	44,4	2.450	50,6	2.222	34,5
Alle overige beleggingen a)	1.415	10,2	115	2,4	331	5,1
	13.874		4.838		6.443	

a) Onder de overige beleggingen vallen in hoofdzaak geldvorderingen, zoals polisbeleningen, grootboekinschrijvingen en vorderingen op de werkgever.

TABEL 3.

	8 grote bedrijfspensioenfondsen	82 bedrijfspensioenfondsen
Totaal beleggingen	f. 3,6 mrd.	f. 4,8 mrd.
waarvan vast goed	13,7 pCt.	12,9 pCt.
aandelen	5,4 pCt.	5,8 pCt.
Realia	19,1 pCt.	18,5 pCt.

• onder de grote ondernemingspensioenfondsen lopen de beleggingsopvattingen hemelsbreed uiteen.

Beleggingsrendementen

Het totaal-gemiddelde beleggingsrendement loopt weinig uiteen voor de groepen levensverzekeringmaatschappijen en beide soorten pensioenfondsen. Dit beliep over 1965: 4,7 à 4,8 pCt. In dit opzicht was het enig opmerkelijke uit het onderzoek, dat de spreiding van het rendement tussen grote ondernemingsfondsen aanzienlijk is. Enkele fondsen met veel realia kwamen tegen 5,2 pCt. beleggingsrendement uit, maar sommige fondsen hadden het nog niet verder dan 4,5 pCt. rendement gebracht.

Invloedsfactor op voorkeur voor realia

Het onderzoek werd vooral ingesteld om te ontdekken waarom de attitude van pensioenfondsheerders tegen-

TABEL 4.

Percentage belegd in	Van	Tot	Gemiddeld
Vast goed	2 pCt.	33 pCt.	14 pCt.
Aandelen	0 pCt.	12 pCt.	5 pCt.
Realia	2 pCt.	37 pCt.	19 pCt.

TABEL 5.

	7 grote ondernemingspensioenfondsen	1.596 ondernemingspensioenfondsen
Totaal beleggingen	f. 3,2 mrd.	f. 6,4 mrd.
waarvan vast goed	17,2 pCt.	10,8 pCt.
aandelen	14,7 pCt.	14 pCt.
Realia	31,9 pCt.	24,8 pCt.

TABEL 6.

Percentage realia

	Percentage realia
Alle levensverzekeringmaatschappijen	12
Grote bedrijfspensioenfondsen	19
Grote ondernemingspensioenfondsen	32

TABEL 7.

Percentage belegd in	Van	Tot	Gemiddeld
Vast goed	0 pCt.	32 pCt.	17 pCt.
Aandelen	6 pCt.	28 pCt.	15 pCt.
Realia	6 pCt.	51 pCt.	32 pCt.

over vast goed en aandelen zo sterk uiteenloopt. Hiertoe werden gegevens van 50 fondsen met in totaal f. 8½ mrd. beleggingen (dus ¾ van de totale belegging van alle bedrijfspensioen- en ondernemingsfondsen ad f. 11,2 mrd.) naar diverse gezichtspunten gegroepeerd. Eigenschappen als groeitempo, omvang en ouderdom van het fonds bleken echter van weinig invloed te zijn, afgezien van wat in het voorgaande reeds was gebleken.

Een groepering van de fondsen naar streek van vestiging van het beheersapparaat bleek echter een frappant beeld op te leveren. Het land werd in drie zones ingedeeld: *noorden*: Amsterdam, Hilversum en de sector van het land noord en oost daarvan; *midden*: Den Haag, Utrecht, Arnhem en *zuiden*: Rotterdam en de zuidelijke provincies.

Al is deze indeling van het land in enige districten enigszins willekeurig, de uitkomst van deze analyse is té sprekend om verwaarloosd te mogen worden. Zij toont ons, dat de

(I. M.)

VEREENIGD BEZIT VAN 1894

TABEL 8.

	Vast goed	Aandelen	Realia	Totale belegging
	(in mln. gld.)			
Noorden	157	108	265	2.208
Midden	408	302	710	3.180
Zuiden	633	441	1.074	3.154
Nederland	1.198	851	2.049	8.542
	(in pCt. per gebied)			
Noorden	7,1	4,9	12	100
Midden	12,8	9,5	22,3	100
Zuiden	20,1	14,0	34,1	100
Nederland	14	10	24	100

streekmentaliteit van doorslaggevende invloed is op de voorkeur voor realia (tabel 8).

In het zuiden is de procentuele belegging in realia gemiddeld bijna driemaal zo hoog als in het noorden. In het zuiden verschilt het psychologische beleggersklimaat blijkbaar haast hemelsbreed van dat in het noorden. Deze bevinding prikkelt de fantasie. De Verzekeringskamer is te Amsterdam gevestigd en verlangt van de levensverzekeringmaatschappijen tamelijk grote terughoudendheid in belegging in realia. Zouden haar opvattingen dezelfde zijn, als zij haar standplaats in Noord-Brabant had?

Publiciteit van jaarverslagen

Het doel van dit onderzoek was voornamelijk het vraagstuk van belegging in realia door pensioenfondsen aan te boren. Daarover bestaat veel te weinig informatie. Uit het onderzoek bleek dat grote fondsen met een gering percentage realia in de meeste gevallen tamelijk hard bezig waren dat percentage op te voeren. Door een van die fondsen werd verklaard, dat het nu op 30 pCt. aanstuurde. Enkele fondsen die al hoger lagen, bleken nog verder door te gaan en daarbij komt de vraag in zicht waar het plafond zou moeten liggen.

Hoewel bezijden het onderwerp van onderzoek liggend, zou ik een pleidooi willen houden voor verplichte openbaarmaking van pensioenfondsverslagen met doorzichtige afweging van verantwoording. Op uitzondering na ontbreekt dit thans. Zelfs bij sommige grote hoogst solide ondernemingen is het vertrouwelijke pensioenfondsverslag zo summier, dat daarin geen goed inzicht wordt gegeven van de beleggingsprestaties van het bestuur.

Er zijn vele algemene overwegingen aan te voeren om behoorlijke publiciteit van pensioenfondsjaarverslagen maatschappelijk nuttig te achten. Alleen al voor de deelnemers zelf is dat van belang. Het komt wel voor — vermoedelijk was dat bij Van Heyst het geval — dat leden van een pensioenfondsbestuur te meegaand zijn omdat zij hun persoonlijke positie in hun bedrijf niet in gevaar willen brengen. Ingeval echter een pensioenfondsjaarverslag openbaar zou worden gemaakt, zouden zij een por in de rug krijgen. Dan zou het hen gemakkelijker vallen aanmerkingen te maken met het objectieve argument, dat zij dat doen om de onderneming voor ongunstig publiek commentaar te behoeden. Voor zover ik kan overzien, kan verplichte openhartige publiciteit van pensioenfondsjaarverslagen geen enkel redelijk belang schaden; maar het kan wel kwaad voorkomen. Wettelijke voorschriften behoeven niet eens nodig te zijn, een advies van de werkgeversbonden in die zin zou wellicht al voldoende zijn om dit tot een nieuwe gewoonte te maken.

Hilversum,

Dr. F. W. C. BLOM.

Het speur- en

ALS voortzetting van de enquête naar de omvang van het speur- en ontwikkelingswerk in Nederland in het jaar 1959¹⁾ heeft het Centraal Bureau voor de Statistiek een analoog onderzoek gehouden over het jaar 1964. Nadat reeds een deel der resultaten van dit onderzoek ongeveer een jaar geleden werd gepubliceerd²⁾, heeft het C.B.S. thans een publikatie het licht doen zien, waarin een volledig beeld van de omvang van het in Nederland verrichte wetenschappelijk onderzoek wordt gegeven³⁾.

Het onderzoek over 1964 vond mede plaats binnen het kader van het „International Statistical Year on Research and Development” (ISY) van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (O.E.S.O.) te Parijs. Dit betekent dat in de meeste bij de O.E.S.O. aangesloten landen, waaronder de Verenigde Staten, Canada en Japan, over dezelfde periode een op dezelfde principes gebaseerd onderzoek is gehouden. De publikatie door de O.E.S.O. van de resultaten van ISY zal niet lang meer op zich laten wachten.

Als bijdrage tot de uitgebreide en levendige discussie over de betekenis van het wetenschappelijk onderzoek voor de economische groei en over het al of niet aanwezig zijn van een „technological gap” (en de mate waarin deze „gap” aanwezig zou zijn), lijkt het nuttig de aandacht op een aantal belangrijke punten van genoemde publikatie van het C.B.S. te vestigen en, vooruitlopend op de publikatie van de O.E.S.O., reeds enige Nederlandse gegevens met overeenkomstige buitenlandse gegevens te confronteren. Overigens zal deze bespreking zich beperken tot het wetenschappelijk onderzoek op het gebied der B-wetenschappen, waaronder door het C.B.S. worden begrepen de wiskunde, de natuurwetenschappen, de technische, de medische (w.o. diergeneeskunde) en de landbouwwetenschappen.

Uitgaven voor wetenschappelijk onderzoek

Voor een onderneming of een research-instelling is de financiële inspanning voor het verrichten van speur- en ontwikkelingswerk de som van de uitgaven voor het speurwerk dat in eigen bedrijf of laboratorium wordt verricht en van de uitgaven voor opdrachten en bijdragen voor speur- en ontwikkelingswerk, te verrichten door anderen. Bij de bepaling van de nationale uitgaven voor wetenschappelijk onderzoek vormen de onderlinge opdrachten en bijdragen van in Nederland gevestigde ondernemingen en instellingen dubbelstellingen; zij dienen daarom niet te worden meegerekend. Daarmede rekening houdend is in tabel 1 een benadering opgesteld van de nationale uitgaven voor wetenschappelijk onderzoek.

De nationale uitgaven voor wetenschappelijk onderzoek zijn in vijf jaar tijds verdubbeld (+ 109 pCt.); rekening houdend met de prijsontwikkeling van het nationaal inkomen in deze periode zou de nationale research-inspanning toegenomen zijn met ongeveer 70 pCt. Uitgedrukt als een percentage van het nationaal inkomen, stegen de

ontwikkelingswerk in Nederland (I)

uitgaven voor wetenschappelijk onderzoek van 1,8 pCt. in 1959 tot 2,3 pCt. in 1964.

Een andere vergelijkingsmaatstaf voor de omvang van het speur- en ontwikkelingswerk is het aantal personen, dat zich daarmede beroepshalve bezighoudt. Dit aantal personen nam toe van 39.400 in 1959 tot 56.900 in 1964, een toeneming van 44 pCt. Hierbij moet wel worden bedacht dat deze cijfers zowel personen bevatten met een volledige dagtaak in speurwerk als personen met een gedeeltelijke dagtaak. In hoeverre zich in de onderlinge verhouding dezer beide categorieën en in het deel van de tijd dat door de „part-timers” aan speurwerk werd besteed, in deze vijf jaar een wijziging heeft voorgedaan, is niet bekend.

Inmiddels is de groei van de speurwerkuitgaven na 1964 voortgegaan. Geraamd kan worden dat de nationale uitgaven hiervoor in 1966 ongeveer f. 1,5 mrd. hebben bedragen, d.i. circa 2,4 pCt. van het nationaal inkomen (netto, factorkosten).

Financiering van het wetenschappelijk onderzoek

Voor de financiering van het wetenschappelijk onderzoek kunnen in principe slechts drie bronnen worden onderscheiden, nl. de sector overheid, de sector bedrijven en de sector buitenland. Daarnaast komt door middel van charitatieve collecten ook wel geld beschikbaar, bijv. voor kanker- en rheuma-onderzoek, doch, hoe belangrijk ook voor deze bijzondere gebieden van onderzoek, in het totaal spelen deze bedragen geen belangrijke rol.

De financiering van het wetenschappelijk onderzoek is in tabel 2 schematisch opgesteld, voor de jaren 1959 en 1964 aan de hand van het nu beschikbare cijfermateriaal van het C.B.S., voor het jaar 1966 volgens door mij opgestelde ramingen.

Door onvermijdelijke onvolledigheid der statistische waarneming treedt er een restpost op (sub 3 van tabel 2), waarin zowel financiering door overheid en bedrijven als door particulieren kan voorkomen, doch waarvan de specificatie niet bekend is.

Uit tabel 2 wordt wel duidelijk dat vooral de overheid, en dit is in het bijzonder het Rijk, het wetenschappelijk onderzoek zeer krachtig is gaan bevorderen. De overheidsuitgaven waren in 1964 bijna driemaal zo hoog als in 1959; van de nationale speurwerkuitgaven vormden zij in 1964 40 pCt. tegen 30 pCt. in 1959. Deze toeneming is vooral veroorzaakt door de groei van het wetenschappelijk onderwijs en daarmee van het wetenschappelijk onderzoek in die sector; de overheidsuitgaven voor research in deze sector bedroegen in 1959 ruim f. 63 mln. en in 1964 ruim f. 203 mln. ⁴⁾ Dit is een toeneming van ruim 220 pCt. De overheidsuitgaven voor wetenschappelijk onderzoek in andere sectoren stegen daarentegen slechts met ruim 150 pCt.

Het aandeel van de vijf grote ondernemingen op dit gebied is aanmerkelijk kleiner geworden. In 1964 financierden zij 36 pCt. van de nationale research-inspanning tegen 43 pCt. in 1959. In verband hiermede zij bovendien op-

TABEL 1.

Nationale uitgaven voor wetenschappelijk onderzoek

	1959	1964
	(in mln. gld.)	
1. Uitgaven voor in Nederland verricht speurwerk:		
a. voor buitenlandse rekening	3	32
b. voor rekening van Nederlandse ondernemingen en instellingen	533	1.129
Totaal	536	1.161 ¹⁾
2. Uitgaven voor speurwerk in het buitenland:		
(verricht voor Nederlandse rekening)		
a. voor rekening van ondernemingen en instellingen	19	10
b. voor rekening van het Rijk (aan internationale organisaties en instellingen)	10	35
Totaal	29	45
3. Totale uitgaven voor wetenschappelijk onderzoek	565	1.206
waarvan: voor buitenlandse rekening (zie sub 1a)	3	32
4. Nationale uitgaven voor wetenschappelijk onderzoek	562	1.174

Bron: C.B.S.

TABEL 2.

Financiering van het wetenschappelijk onderzoek in Nederland

Financieringsbron	1959 b)	1964 b)	1966 c)
	(in mln. gld.)		
1. Nederlandse ondernemingen:			
a. industriële ondernemingen:			
— A.K.U., Philips, Shell, Staatsmijnen, Unilever	243	418	530
— overige industriële ondernemingen ..	121	225	298
b. overige ondernemingen (excl. landbouw)	8	19	25
2. Rijk en andere overheidslichamen a)	169	471	620
3. Overige bronnen in Nederland (incl. landbouw)	21	41	50
4. Buitenland	3	32	40
Totaal	565	1.206	1.563

a) Excl. P.B.O.-organisaties; b) Bron: C.B.S.; c) Raming.

gemerkt dat de groei van de research-uitgaven van deze vijf groten in genoemde periode 72 pCt. bedroeg tegen 89 pCt. bij de overige ondernemingen. Vermoedelijk hebben de vijf groten hun grootste groei reeds achter de

¹⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek: *Speur- en Ontwikkelingswerk in Nederland 1959, 1961 en 1963*.

²⁾ C.B.S.: *Maandschrift*, juli 1966.

C.B.S.: *Maandstatistiek van de Industrie*, mei 1966.

³⁾ C.B.S.: *Speur- en Ontwikkelingswerk in Nederland 1964, 1967*.

⁴⁾ Dit bedrag wijkt af van de f. 1.201 mln., genoemd door het C.B.S. Het C.B.S. heeft bij de berekening van de uitgaven voor speurwerk in de sector wetenschappelijk onderwijs van de bijdrage van het Rijk in de exploitatietekorten van de academische ziekenhuizen 38 pCt. (d.i. ca. f. 40 mln.) toegerekend aan wetenschappelijk onderzoek. Dit is m.i. echter in hoge mate aanvechtbaar.

rug, terwijl deze bij vele andere bedrijven nu juist gaande is of aan het aanzetten is.

In tabel 3 is aangegeven in welke sectoren het wetenschappelijk onderzoek werd verricht.

Bij de ondernemingen (excl. de vijf groten), alsmede bij T.N.O. en de door de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek T.N.O. gecoördineerde instituten zijn de research-uitgaven verdubbeld. Bij de vijf grote ondernemingen op dit gebied heeft een belangrijk minder grote groei van dit soort activiteiten plaats gehad, waarop overigens reeds hiervoor werd gewezen.

De sterkste toeneming, heeft plaatsgevonden bij de speurwerkinstellingen, welke niet tot de Organisatie T.N.O. behoren en bij de instellingen voor hoger onderwijs. De groei van de omvang van het wetenschappelijk onderzoek bij de instellingen voor hoger onderwijs vloeit overigens bijna automatisch voort uit de sterke groei van deze onderwijsinstellingen gedurende de laatste jaren; het onderhavige C.B.S.-onderzoek alsmede de gegevens over 1959 tonen wel aan, dat van de uitgaven voor wetenschappelijk onderwijs over het geheel genomen een vrij constant percentage aan wetenschappelijk onderzoek wordt toegerekend, aangezien deze activiteit onverbrekkelijk aan een goede opvatting van de onderwijstaak is verbonden.

Internationaal vergelijken van research-uitgaven

Het is gebruikelijk om het niveau der nationale uitgaven voor speur- en ontwikkelingswerk internationaal te vergelijken door middel van de percentages van het nationaal inkomen, waarin dit soort uitgaven kan worden uitgedrukt. Hoewel er nogal wat kritiek op valt te leveren, geniet deze handelwijze de voorkeur boven het vergelijken van uitgaven per hoofd, aangezien deze laatste methode geen eliminatie van verschillen in prijsniveaus inhoudt en geen verband legt met de economische draagkracht der bevolking.

Niettemin blijft het internationaal vergelijken van research-uitgaven een hachelijke zaak. Grote verschillen in uitgavenniveau kunnen optreden door de politieke noodzaak van sommige landen om grote sommen geld aan militaire research te besteden, zoals in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en de U.S.S.R., waartegenover andere landen geen of vrijwel geen kosten voor militaire research te dragen hebben. Daarnaast kunnen de uitgaven ten behoeve van de ruimtevaart en het ruimte-onderzoek de vergelijking vertroebelen. In hoeverre de resultaten van de research voor deze beide

TABEL 3.

Sectoren, waar het wetenschappelijk onderzoek werd verricht

	1959	1964
	(in mln. gld.)	
1. Nederlandse ondernemingen:		
a. industriële ondernemingen:		
— A.K.U., Philips, Shell, Staatsmijnen, Unilever	226	428
— overige industriële ondernemingen	110	220
b. overige ondernemingen	8	16
2. Organisatie T.N.O.		99
3. Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek en de daardoor gecoördineerde instituten	71	48
4. Overheidsinstellingen		33
5. Overige speurwerkinstellingen	56	105
6. Instellingen hoger onderwijs	65	206 ^{a)}
7. Overigen in Nederland		5
8. Buitenland	29	45
Totaal	565	1.206

Bron: C.B.S.

doelinden ten goede komen aan de rest van de civiele sector, laat ik hierbij in het midden.

Een andere moeilijkheid bij het internationaal vergelijken van de hoogte der research-uitgaven ligt in de van land tot land afwijkende economische structuur. Het is bekend — en dit blijkt ook uit de resultaten van het hier besproken C.B.S.-onderzoek — dat de hoogten der research-uitgaven in de onderscheidene sectoren der economie structureel aanzienlijke verschillen vertonen. Zo liggen deze uitgaven in sommige sectoren van de chemische industrie, in de elektrotechnische industrie en in de chemische industrie, in de wetenschappelijke instrumenten en van meet- en regelapparatuur, bijzonder hoog, in tegenstelling tot meer traditionele industrietakken zoals de textielindustrie, de houtverwerkende industrie, de lederindustrie, de bouwnijverheid e.d. Ook in grote delen van de dienstensector is het relatieve niveau dezer uitgaven laag (met uitzondering van het hoger onderwijs).

Het zal duidelijk zijn dat de nationale uitgaven voor wetenschappelijk onderzoek in een overwegend agrarisch land op een ander niveau liggen dan die van een sterk geïndustrialiseerd land; internationale vergelijking der nationale research-uitgaven, zeker om tot een normvaststelling voor de hoogte dezer uitgaven te komen, is voor dergelijke landen zinloos.

Een ander verstoringselement voor internationale vergelijking kan zijn de aanwezigheid van grote, internationaal georiënteerde ondernemingen in relatief kleine landen. Dit geval doet zich voor in Nederland, Canada, België en Zwitserland. Niettemin is het instructief, ondanks hier

TABEL 4. Speurwerkuitgaven als percentage van het nationaal inkomen (netto, factorkosten)

Jaar	Nederland	Ver. Staten	Ver. Kon.	West-Dld.	Frankrijk	België	Zweden	Japan	U.S.S.R.	Zonder overheidsuitgaven voor militaire research			
										Ver. Staten	Ver. Kon.	West-Dld.	Frankrijk
1957		2,3		1,2 a)				0,7	1,4	1,4			
1958		2,5		1,4 a)				0,9	1,4	1,5			
1959	1,8	2,8	2,6	1,5 a)	1,1	0,5		1,5	2,0	1,7	1,3		
1960		3,2		1,6 a)	1,3	0,7		1,6	2,2	1,8			
1961		3,5	3,0	1,4	1,6	0,8	1,7 b)	1,7	2,4	1,9	1,9	1,2	
1962		3,6		1,6	2,0	0,9		1,8		2,2		1,4	1,4
1963		4,0		1,9	2,1	1,0				2,2		1,7	1,6
1964	2,3	4,1	2,9	2,1						2,7	2,0	1,9	
1965		3,9		2,2	2,6					2,7		2,0	
1966	2,4	3,8								2,6			

a) Incl. de kosten van onderwijs aan de instellingen voor hoger onderwijs.
b) Percentage van bruto nationaal produkt (marktprijzen).

Indrukken van een reis naar de Sowjet-Unie (I)

De voorbereiding

HET initiatief tot het maken van een studiereis naar de Sowjet-Unie door Tilburgse studenten werd genomen door het bestuur van de Politieke en Sociale Studieclub „De Tribune”. Van meet af aan stond vast, dat de reis een wetenschappelijk karakter zou moeten dragen. Het bestuur zocht een eerste contact met mij, omdat ik niet alleen twee jaar geleden uitvoerige gesprekken had gehad met Prof. Dr. Lew Leontjew, corresponderend lid van de Academie van Wetenschappen Moskou, nl. bij gelegenheid van het „Euro Economie”-congres, maar nadien ook studiereizen, telkens van een week, had gemaakt naar Boedapest en naar Praag.

De voorbereiding bestond uit theorie en praktijk, nl. ten eerste colleges voor degenen, die aan de reis zouden deelnemen en ten tweede inleidingen door en discussie met personen, die af-

komstig uit de industrie of uit de journalistiek, veelvuldig reizen in de Sowjet-Unie hadden gemaakt ¹⁾. Aan deze voorbereiding was een gevoel te danken van wetenschappelijke objectiviteit: termen als imperialisme, het monopolistische westen enz. zijn tijdens de reis niet gebruikt.

Onze groep bestond uit 38 personen, van wie 4 hoogleraren, 3 wetenschappelijke medewerkers, 29 studenten, een directeur van een textielfabriek en een bankdirecteur. Van de 38 waren er 3 dames, van wie er 1 vloeiend Russisch sprak. Het tijdschema luidde: vrijdag 25 augustus tot en met vrijdag 1 september: Moskou. Op deze laatste datum zou in de voormiddag vertrokken worden naar Charkow, dan op dinsdag 5 september per trein naar Zaparozje, donderdag 7 september Moskou en 8 september Schiphol.

De Academie van Moskou

Op maandag 28 augustus had een gesprek plaats tussen de hoogleraren van onze groep en hoogleraren van de afdeling Economie van de Academie. Na een algemeen gesprek met de vice-voorzitter kwam Prof. Saitsew aan het woord. Hij deelde ons mede, dat van ons voordrachten werden verwacht voor medewerkers van de Academie. Over de thema's zou overleg moeten plaatsvinden. Zelf had hij een voorkeur voor een vergelijking van de vakver-

enigingen in Nederland met die van de Sowjet-Unie. Na een vrij langdurig gesprek kwam de volgende regeling tot stand: Geertman: „Oost-West-handel”; Alting von Geusau: „Vergelijking E.E.G. en Comecon”; Bosman: „De boekhouding van het nationaal inkomen in Nederland”. Aangezien de toehoorders slechts één taal — Frans, Duits, Engels — volledig beheersten, zou telkens van een tolk gebruik

moeten worden gemaakt met vertaling zin na zin.

In de Sowjet-Unie heeft elk van de vijftien republieken haar eigen Academie van Wetenschappen. De universiteiten zijn overwegend leerinstituten (in de zin van „to teach”). Ook Hongarije, Tsjechoslowakije enz. hebben een Academie. De Academie is het wetenschappelijke toporgaan, dat boven de universiteiten staat. Men promoveert niet aan de universiteit, maar aan de instituten van de Academie. Als wetenschappelijk toporgaan is zij tegelijk adviesorgaan voor de regering.

Voordrachten onzerzijds

Voor mijn voordracht had ik slechts enkele punten kunnen noteren, nl. bilateralisme, deviezenproblemen, planning, samenwerking. Er was weinig discussie: alleen over de toelevering voor de automobielenindustrie. Betoogd werd, dat de Sowjet-Unie vanwege haar grote markt de toelevering uit het Westen helemaal niet nodig heeft en dat er alleen interesse bestaat voor complete autofabrieken. Op de kwestie van de patenten, waarop ik de nadruk had gelegd, werd niet ingegaan. De

¹⁾ In de colleges werd de Sowjet-Unie belicht van de gezichtspunten van de politiek, de geschiedenis, de wijsbegeerte, het recht, de maatschappelijke organisatie, de algemene economie, de bedrijfseconomie en de buitenlandse handel. Twee grote Nederlandse exporteurs vertelden van hun jarenlange ervaringen. Ook de journalistiek kwam aan het woord.

aangevoerde bezwaren, voor een aantal geïndustrialiseerde landen de bedoelde percentages, voor zover zij uit beschikbare gegevens door mij konden worden berekend, met elkaar te confronteren (zie tabel 4).

Hoewel — zoals reeds werd gezegd — de cijfers in dit tabelletje met de nodige voorbehouden dienen te worden gebruikt, blijkt het beeld van de Nederlandse research-uitgaven zodanig te zijn, dat op het eerste gezicht niet van een belangrijke achterstand ten opzichte van andere landen gesproken kan worden. Een uitzondering hierop vormen de Verenigde Staten. Worden de research-uitgaven van de onderscheidene Ministeries van Defensie geëlimineerd, dan ligt het niveau der speurwerkuitgaven in Nederland relatief gezien zelfs aan de hoge kant ⁵⁾. Daarbij moet bovendien worden bedacht dat de cijfers van enkele landen nog aanzienlijke sommen bevatten voor research op het gebied van de ruimtevaart.

Opvallend is dat bij alle landen in de loop der jaren een gestage groei in het relatieve niveau der research-uitgaven

heeft plaats gevonden. Als wij afzien van de militaire research dan beweegt dit niveau zich de laatste jaren tussen de 2,0 en 2,5 pCt. van het nationaal inkomen. In de Verenigde Staten lijkt een stabilisatie te zijn bereikt op het niveau van rond 2,6 pCt.; dit kan echter een gevolg zijn van stagnatie in de groei van de research-uitgaven van de federale regering.

De in de vorige alinea gesignaleerde algemene groei der research-uitgaven is niet alleen een gevolg van een toeneming van de overheidsuitgaven op dit gebied. Ook de uitgaven van het bedrijfsleven delen mee in deze groei, welke in het algemeen sterker is dan de toeneming van de omzetten. Op dit verschijnsel en op de structuur van de research-uitgaven in de industrie zal in een volgend artikel nader worden ingegaan.

Rijswijk (Z.H.).

A. A. BOUWMAN.

⁵⁾ De Nederlandse uitgaven voor militaire research zijn in dit verband van te verwaarlozen betekenis; zij vormden in 1964 ca. 0,04 pCt. van het nationaal inkomen.

voordracht vond plaats in de Franse taal ²⁾.

Prof. Alting von Geusau sprak over de verschillen tussen de E.E.G. en de Comecon en wel in de Engelse taal. Ter sprake kwam de structurele vergelijking van Comecon en E.E.G., voornamelijk van een juridisch standpunt. Het ging in het bijzonder over de besluitvorming binnen beide organen. Voor deze voordracht bestond een grote belangstelling en er volgde een uitgebreide discussie. Aanwezig was een specialistische groep van hoogleraren en doctoren in de economie, allen medewerkers van de Academie. Er was een vraag bij over de invloed van de E.E.G. op de nationale economie van Nederland. Alting von Geusau verzocht mij de beantwoording van deze vraag over te nemen. Ik heb in mijn antwoord o.a. gewezen op belastingen, automatisering en cybernetica. Naar aanleiding van deze vraag ontving ik later van Prof. Saitsev het verzoek een afzonderlijke voordracht in het Engels te willen houden over de

economische en sociale gevolgen van automatisering en cybernetica. Volgaarne stemde ik toe, omdat juist de vertaling van mijn assistent' en mij gereedgekomen was van twee boeken van Theobald ³⁾. Voor deze voordracht bestond duidelijk een zeer grote belangstelling. Vermoedelijk omdat de voorzitter de voorspelde werkloosheid, ook in Oost-Europa, niet ter sprake wilde brengen — het kan echter ook tijdgebrek zijn geweest — kapte hij de discussie af door onmiddellijk met een dankwoord te beginnen.

Ook op de voordracht van Prof. Bosman volgde een uitgebreide discussie. Na afloop vernam ik van een Russische hoogleraar, lid van de Academie, dat hij als speciale leeropdracht dit thema van Bosman had, dat hij daarbij gebruik moest maken van literatuur in de Engelse taal, en dat het hem zeer veel genoeg had gedaan ditmaal gegevens rechtstreeks uit Nederland te verkrijgen. Zijn materiaal had hij steeds met veel moeite verzameld.

Voordrachten van Sowjetzijde

Wij hebben vier voordrachten gegeven voor medewerkers van de Academie. Van Sowjetzijde hebben wij te Moskou vijf voordrachten ontvangen, nl. over: Nieuwe economische structuur — Prijzen — Comecon — Gosplan — Internationale organisaties.

Gezien onze voorbereiding ⁴⁾, bood de eerste voordracht niet veel nieuws. In de tweede voordracht, die over prijzen, werd betoogd, dat in de Sowjet-Unie een aantal prijzen laag wordt vastgesteld en een aantal prijzen hoog. Laag in prijs zijn o.a. voedingsmiddelen. Vlees bijv. wordt verkocht tegen tweederde van de kostprijs. Ook huisvesting en openbaar vervoer zijn niet duur. In de Sowjet-Unie rijden bijv. overal trolleybussen met een frequentie van 3 à 5 minuten. De prijs is 4 kopeken, dat is tegen de officiële koers 16 cent. Het vervoer per spoor en vliegtuig is eveneens zeer goedkoop. Alle openbare vervoersmiddelen zijn vrijwel doorlopend volledig bezet.

Tegenover de vermelde goedkope goederen staan artikelen, die duur worden gehouden. Duur zijn bijv. kleding ⁵⁾, cosmetica, auto's ⁶⁾. Zelf heb ik kunnen constateren, dat een winterjas, die bij ons f. 50 à f. 60 zou kosten, in de Sowjet-Unie een prijs heeft van 100 à 120 roebel, dat is dus f. 400 à f. 500 ⁷⁾. Merkwaardig is, dat tegenover de hoge prijs van auto's een lage benzineprijs staat. Deze

bedraagt 6 kopeken per liter ⁸⁾. Het aantal tankstations is, mede door het geringe aantal auto's, zeer klein. In Moskou, een stad met 7 mln. inwoners, zijn 99 tankstations.

Een derde voordracht betrof de Comecon. In de discussie werd uiteraard uitvoerig gesproken over bilateraal handels- en betalingsverkeer, de convertibiliteit van valuta's in de westelijke wereld enz.

In de voordracht over het Gosplan, de vijfjarenplannen, gaf de betrokken hoogleraar een aantal cijfers. De investeringen in de Sowjet-Unie vinden vooral plaats in de sector van de grondstoffen, waarvan de laatste jaren grote hoeveelheden in het noorden en in het Aziatische deel ontdekt zijn. In deze sector vindt 30 pCt. van het totaal van de investeringen plaats tegenover 12 pCt. in West-Duitsland en 15 pCt. in de Verenigde Staten. Verdere getallen zijn: de investeringen in de Sowjet-Unie bedragen 90 pCt. van die in de Verenigde Staten, het nationaal produkt is 60 pCt. van dat in de Verenigde Staten. De economische groei is 10 pCt. per jaar tegenover 2½ à 3 pCt. in de Verenigde Staten. Bij de sleutelindustrieën wordt niet op rentabiliteit gelet. De calculatiemethoden inzake de rentabiliteit van investeringen zijn dezelfde als die in de Verenigde Staten. Men gebruikt daartoe Amerikaanse literatuur. De per-

centages, die in deze berekeningen met samengestelde interest worden gebruikt, variëren per branche. Voor investeringen op lange termijn bedragen zij 6 tot 8 pCt., voor de korte termijn 15 tot 20 pCt.

Na de voordracht over het Gosplan had ik met de betrokken hoogleraar een gesprek over de bedrijfseconomische literatuur. Hij had een goed overzicht van hetgeen in de Verenigde Staten en Duitsland verschenen was. Uit het gesprek is mij vooral bijgebleven, dat hij een grote bewondering had voor de Nederlandse bedrijfseconomische literatuur. Zij vertalen deze en hechten in het bijzonder waarde aan de uitvoerige behandeling van het afschrijvingsprobleem.

In de voordracht over internationale organisaties ten slotte kwamen o.a. de bekende gedachten voor over de rol van de NATO bij de herbewapening van Duitsland enz.

Belangrijke bezoeken in Moskou

Onze groep heeft in Moskou niet alleen contacten gehad op theoretisch gebied. Tijdens ons verblijf aldaar, was er de Odeshta, de textieltentoonstelling van 26 lenden. Daardoor zijn er veel gesprekken geweest, o.a. met fabrikanten van verschillende nationa-

²⁾ Intussen is deze voordracht mij zeer te stade gekomen. Het geluk wilde, dat ik op 2 oktober opgebeld werd door de „Deutsche Gesellschaft für Betriebswirtschaft“ te Berlijn met het verzoek een voordracht over te nemen, die Hans Joachim Kirchner, „Geschäftsführer des Ostausschusses der Deutschen Wirtschaft“ van het „Bundesverband der Deutschen Industrie“ te Keulen, zou moeten houden. Het was Kirchner niet mogelijk uit Roemenië over te komen. Deze voordracht, die op 10 oktober te Berlijn gehouden is, zal binnenkort verkrijgbaar zijn bij de DGF, Rankestr. 23, 1 Berlin 30. De titel is: „Vertriebsprobleme im Handel mit östlichen Staatshandelsländern“.

³⁾ *Gewaarborgd inkomen in een vrije maatschappij*, uitgave Paul Brand, Mozartlaan 10, Hilversum.

⁴⁾ Zie noot 1.

⁵⁾ Werkkleding en werkschoenen zijn goedkoop.

⁶⁾ De kleinste auto kost ongeveer 5.000 roebel, dat is f. 20.000.

⁷⁾ Een vergelijking van de kwaliteiten is niet mogelijk, omdat de Russische kwaliteiten bij ons onverkoopbaar zouden zijn en onze kwaliteiten in de Sowjet-Unie niet voorkomen. De dames van ons gezelschap werden op straat herhaaldelijk aangeklampt met de vraag bijv. waar zij hun regenmantel hadden gekocht. De genoemde prijs is een fictie, omdat elke vergelijkingsmogelijkheid ontbreekt. Bovendien is de reële waarde van de roebel minder dan de f. 4, die eenzijdig vastgesteld is. De koopkrachtpariteit is mischien ongeveer f. 2,75.

⁸⁾ „Super“ is luxe en dus veel duurder.

liteit, die textielproducten wilden verkopen. Vanuit de praktijk werden wij ingelicht over het moeilijke zakendoen met Sowjetambtenaren⁹⁾ en over het grote verschil met hetgeen in de westerlijke wereld op dit gebied gebruikelijk is. Eén van onze studenten had een gesprek met de directeur van een West-europese confectiefabriek, die hem mededeelde dat in Moskou costuums werden verkocht voor het achtvoudige van de prijs, waarvoor zij waren geleverd¹⁰⁾. Op de modeshow waren wij getuige van de enorme belangstelling voor de mode uit het Westen. De show vond driemaal per dag plaats in het overdekte stadion, dat steeds met 12.000 personen volledig gevuld was.

Tilburg. Prof. Dr. J. A. GEERTMAN.

⁹⁾ Hun manier van zakendoen is *anders*. (Dit is een klacht van alle zakenlieden. Aan de andere kant, wanneer men die moeilijkheden kent, kan men zich daarop instellen en dan blijkt dat zakendoen toch minder moeilijk te zijn. Het hebben van relaties in de wetenschappelijke wereld verschaft een entrée).

¹⁰⁾ Voor een vergelijking is het nuttig te weten, dat de lonen van de arbeiders 120 tot 170 roebel per maand bedragen. Het minimum loon is 60 roebel.

Boekbespreking

Dr. P. Croon: Uitbesteding van werk.
N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1967,
170 blz., f. 24,50.

DE schrijver vertrok in 1962 voor enige tijd naar de Verenigde Staten, waar hij kennis maakte met het probleem van de uitbesteding, welke in dat land veelvuldig toepassing vindt. Het intrigerende verschijnsel wekte zijn belangstelling, die heeft geleid tot een nader onderzoek in Nederland en tot het schrijven van zijn dissertatie die thans als handelsuitgave is verschenen.

Uitbesteden van werk is overigens een verschijnsel dat niet nieuw is. In de Nederlandse scheepsbouw bijv. bestaat het al vele eeuwen. De tweede wereldoorlog heeft een grote stoot tot uitbesteding gegeven, hetgeen mede werd gestimuleerd door de snelle technologische en ook economische ontwikkeling. In het inleidende hoofdstuk geeft de schrijver een verant-

woording van zijn studie, waartoe hij een aantal Nederlandse bedrijven in verschillende bedrijfstakken bezocht en steun ontving van de in 1963 opgerichte Stichting Bevordering Onderlinge Toelevering en Uitbesteding te Utrecht.

Het begrip uitbesteden verdient een nauwkeurige afbakening, omdat het nauw verwant is aan koop, aanbesteding, samenwerking en andere, al dan niet contractueel vastgelegde overeenkomsten. Uit de vele definities van het begrip uitbesteden haalt de schrijver als kenmerkend naar voren dat het werk moet liggen op dat van de eigen activiteiten van de opdrachtgever, want uitbesteden is een alternatief voor het zelf doen, en dat het werk moet geschieden in opdracht en volgens de bijzondere wensen van de opdrachtgever (stukproductie). Ongetwijfeld zeer terecht heeft de schrijver het woord „toeleveren”, dat geen zuiver Nederlands is en dat verwarring scheidt, verder uit zijn studie gebannen. Daarbij mag men naar ons oordeel niet uit het oog verliezen dat de uitbestedende onderneming altijd te maken heeft met een contractant, de onderneming die levert. De buitenlandse benamingen voor het verschijnsel, sub contracting in het Engels en sous-traitance in het Frans, geven juist dan de Nederlandse benaming aan waar het om gaat.

Met deze algemene beschouwingen zijn wij intussen al tot het vierde hoofdstuk van het boek gevorderd. In dat hoofdstuk toont de schrijver aan dat het uitbesteden van werk een gevolg is van technisch-economische verschijnselen. De productie mechaniseert en automatiseert zich steeds verder. Men streeft naar massaproductie van homogene eenheden. De arbeidsschaarste en wellicht meer nog de loonkosten treden als katalysator in het proces op. De verwevenheid van het productieproces en de als gevolg daarvan optredende onderlinge afhankelijkheid van vele ondernemingen nemen toe. Uitdrukkelijk stelt de schrijver daarbij dat deze ontwikkeling geenszins ten nadele van de kleine en middelgrote producenten behoeft te werken. Door verbijzondering, ongeacht of deze geschiedt door middel van specialisatie (zo min mogelijke verscheidenheid in eindproducten) dan wel door differen-

tatie (zich toeleggen op zo weinig mogelijk bewerkingen) kan de kleine en middelgrote onderneming haar positie versterken.

Een speciaal hoofdstuk is gewijd aan de betekenis van de normalisatie en de standaardisatie bij de uitbesteding. Normalisatie en standaardisatie beïnvloeden de uitbesteding in tweeërlei zin. Daar de normalisatie de verscheidenheid beperkt, zal zij meer leiden tot koop van artikelen bij anderen dan tot uitbesteding, die zich wel van de koop onderscheidt door de bijzondere wensen van de opdrachtgever. Anderzijds vergemakkelijkt de normalisatie het onderling contact tussen de samenwerkende bedrijven, wat de uitbestedingsverhouding zeer ten goede komt. Uit de omstandigheid dat de schrijver zo diep op deze aangelegenheid ingaat, leiden wij af dat hij de tweede invloed van veel groter belang acht dan de eerste. Wij voegen er nog aan toe dat de normalisatie door het spreken van één taal en het meten met één maat leidt tot een opener bedrijfsbeleid dan vroeger het geval is geweest.

In de volgende hoofdstukken behandelt de schrijver de vormen van uitbesteding, waarbij hij een duidelijk onderscheid maakt tussen de capaciteitsuitbesteding en de speciale uitbesteding. In een tweetal hoofdstukken gaat hij nader op de speciale uitbesteding in, die men moet zien als een vorm van verbijzondering, waarbij een onderneming een speciale activiteit die hij niet of niet rendabel kan verrichten, aan een andere onderneming overdraagt. Daarbij neemt de uitbestedende onderneming een aantal punten in overweging zoals de prijs (veelal in het voordeel van de uitbesteding), de onzekerheid (veelal in het voordeel van het zelf doen), de financiering (veelal in het voordeel van de uitbesteding), de organisatie en de nevenprestaties.

De capaciteitsuitbesteding is in zekere zin een door de omstandigheden gedwongen uitbesteding. Zij is noodzakelijk als gevolg van onverwachte pieken in het werk, tijdnood door vertragingen of onjuiste planning, arbeidsschaarste (die men vooral als relatief moet zien), gebrek aan ruimte, financieringsmoeilijkheden en overheidsvorschriften. Een apart hoofd-

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

stuk is hier besteed aan de aspecten van capaciteitsprojectie en -bezetting dat, behalve een afstemmingsprobleem, ook een stochastisch vraagstuk is dat door middel van operationeel onderzoek (O.R.) kan worden opgelost. Ook hier zijn de punten van overweging die tot capaciteitsuitbesteding leiden nader bezien. Slechts de prijs en de kwaliteit werken duidelijk in de richting van het uitbesteden of het kopen.

De quasi-uitbesteding vindt een behandeling in het twaalfde hoofdstuk. Men kan een artikel zelf maken, doch men kan het ook in het bedrijf van een ander, of in een eigen dochteronderneming maken. Dan is sprake van quasi-uitbesteding, evenals dit het geval is bij het gezamenlijk vervaardigen van een artikel al of niet onder een nieuwe juridische eenheid. Een uitbesteed artikel kan zich (mede door de normalisatie) tot een catalogusartikel ontwikkelen en daarmee niet meer voldoen aan de voorwaarden die voor uitbesteding zijn gesteld (bijzondere wensen van de opdrachtgever). Ook het gezamenlijk uitbesteden is geen zuivere uitbesteding meer, maar draagt het karakter van koop. Het is duidelijk dat er vele overgangsgebieden zijn, reden waarom de schrijver het begrip uitbesteding zo nauw heeft afgebakend.

Ten slotte behandelt het boek enkele praktische aspecten van de uitbesteding, die een grote moeilijkheid ondervindt door de ondoorzichtigheid van de markt. Goede partners vindt men vaak eerst na lang zoeken en na een aantal teleurstellingen. Daarom is door enkele ondernemersgroeperingen uit onze industrie naar Frans voorbeeld in 1963 de Stichting Bevordering Onderlinge Toelevering en Uitbesteding (B.O.T.U.) opgericht, welke instelling zeer onlangs een belangrijke subsidie van de overheid heeft gekregen met het doel de markt doorzichtiger te maken, het produktieapparaat te vereenvoudigen en uit te groeien tot een informatiecentrum dat de industrie de weg wijst naar alle beschikbare produktiecapaciteit.

WIJ hebben het boek van Dr. Croon met zeer veel belangstelling gelezen. Het is een helder stuk werk geworden dat kennelijk is geënt op de moderne Amerikaanse managementliteratuur. Telkens geeft de schrijver een aantal duidelijke voorbeelden uit de praktijk (soms met name genoemd) ter staving van zijn beweringen. Daardoor heeft het boek een uitermate pragmatisch karakter gekregen. Bovendien heeft de schrijver gebruik gemaakt van een aantal een-

voudige maar duidelijke voorstellingen ter illustratie en adstructie.

Op één punt kunnen wij de schrijver niet volgen. Het is daar waar hij stelt dat uitbesteed werk altijd aanleiding geeft tot stukproductie, omdat het moet beantwoorden aan de speciale intenties van de individuele afnemer. Dit in tegenstelling tot de massaproductie die geen rekening houdt met de behoefte van iedere afnemer afzonderlijk. Wij geloven dat de schrijver hier het slachtoffer is geworden van zijn eigen terminologie. In het Nederlands spraakgebruik is stukproductie het maken van één (gecompliceerd) produkt. De vervaardiging van zulke produkten besteedt men meestal niet uit, zo leert onze ervaring. Het is vaak seriewerk en groot seriewerk dat zich het beste voor uitbesteding leent; trouwens de schrijver geeft daarvan een aantal voorbeelden. Men doet er geen goed aan de uitbesteding aan stukwerk (germanistisch: enkelfabri-cage) te koppelen.

Vermelden wij nog dat elk hoofdstuk van het boek van duidelijke, naar de vrij omvangrijke literatuur verwijzende, annotaties is voorzien, dat een samenvatting in het Engels is opgenomen en dat een lijst van geraadpleegde literatuur het prettig leesbare boek besluit.

's-Gravenhage.

P. VAN ZUUREN.

(vervolg van blz. 1271)

cipe een verhoging der overheidsbesparingen op duidelijke weerstanden stuit, komt het zwaartepunt van de verhoging der spaarquote te liggen bij de lonen en andere arbeidsvoorwaarden" ²⁸⁾.

Slotbeschouwing

Uit de beantwoording van de aan het begin van dit artikel geciteerde vraag, welke de Vereniging voor de Staathuishoudkunde de preadviseurs heeft voorgelegd, komt naar onze mening een aantal punten duidelijk naar voren.

De wenselijkheden tot een verhoging van de nationale spaarquote vinden hun grondslag in het brede kader van de doelstellingen en instrumenten der Nederlandse economische politiek. De doelstellingen zelf komen in de preadviezen niet ter discussie. De mogelijkheden tot een verhoging van de spaarquote zijn op papier in voldoende mate voorhanden. Het is echter zaak op te letten in hoeverre de

voorstellen de mogelijkheid van substitutie van besparingen binnen en tussen de genoemde sectoren in het economisch leven in zich dragen. Het is eveneens van belang te overwegen in hoeverre de extra-besparingen welke uit de maatregelen zouden voortvloeien in toepassingen terecht komen welke voor de groei van onze economie van weinig belang zijn. Daarnaast kan de vraag gesteld worden in hoeverre de voorgestelde maatregelen alle passen in het sociaal-economisch bestel van Nederland.

Met de vooruitzichten op het succes van de voorgestelde maatregelen ter verhoging van de spaarquote is het wat minder rooskleurig gesteld. In het verleden hebben wij onze spaartaak gebrekkig vervuld en onze verlangens op het gebied van belastingdruk en collectieve voorzieningen wettigen niet de verwachting dat we het er in de toekomst beter zullen afbrengen.

Rotterdam.

Drs. P. KORTEWEG.

²⁸⁾ W. Hessel, op. cit. blz. 123.

(I.M.)

DE VRIES ROBBÉ & Co
GORINCHEM

staalconstructies
metalen ramen en deuren

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

VOOR zover bekend is het grote uitzondering, wanneer de bankpapiercirculatie op een andere dag dan de maandultimo de hoogste stand bereikt. Wanneer wij dan ook uit de weekstaat van De Nederlandsche Bank per 4 december, vergeleken met 27 november, een toeneming van de cijfers zien, verbergen deze waarschijnlijk een stijging, die 30 november haar hoogtepunt heeft bereikt en daarna is gaan dalen. De inkrimping in die enkele dagen is echter kleiner geweest dan de daaraan voorafgaande toeneming. Per saldo betekent dit over de gehele periode een verkrappend effect. In hetzelfde tijdvak ontnam ook de Schatkist middelen aan de markt. De drainage werd slechts ten dele goedge maakt door verkoop van valuta aan de Centrale Bank met als gevolg, dat de bankkassen wederom een minimumstand van f. 14 mln. hebben bereikt en een hernieuwd beroep op De Nederlandsche Bank moest worden gedaan van f. 129 mln.

In de afgelopen week hield de terugstroming van bankpapier uit het verkeer naar de banken aan. De verruiming, die hierdoor ontstond en die klaarblijkelijk niet door het financiële verkeer van de Staat werd teniet gedaan leidde op 6 december tot een daling van de daggeldrente van $4\frac{1}{2}$ pCt. tot 4 pCt.

KAPITAALMARKT

DE emissiemarkt in de periode januari tot en met november 1967, vergeleken met de overeenkomstige periode 1966, heeft zich als volgt ontwikkeld:

	jan./nov. 1966	jan./nov. 1967
	in mln. gld.	
Rijk	447,8	791,4
Lagere overheid	808,7	949,7
Particuliere sector	826,6	343,5
Buitenland	—	50,0
Totaal	2.083,1	2.134,6

Sedert ik de laatste keer over dit onderwerp berichtte, is er geen wezenlijke verandering in de verhoudingen gekomen. De Staat heeft zijn aandeel in het totale beroep nog wat meer opgevoerd. De particuliere sector heeft in november slechts f. 6,8 mln. opgenomen. De jongste cijfers der investeringen wijzen op een grotere groei dan werd verwacht. Allereerst wordt gezegd dat de omvang van de interne financiering steeds geringer wordt. Uit een ander volgt dat de markt voor onderhandse leningen in 1967 wel een groot aandeel in de financiering moet hebben gehad. Omdat op deze markt slechts risicomijdend kapitaal kan worden opgenomen, betekent deze ontwikkeling dat de financiële structuur van het Nederlandse bedrijfsleven nog verder is verzwakt.

E.-S.B. 13-12-1967

In het derde kwartaal 1967 heeft de betalingsbalans voor f. 336 mln. bijgedragen tot de toeneming van de geldhoeveelheid. Hiervan kwam f. 324 mln. uit de lopende rekening en slechts f. 12 mln. uit het kapitaalverkeer. De banken hebben het leeuwedeel der haar toestromende valuta niet aan De Nederlandsche Bank doorverkocht, doch gebruikt voor uitzetting in het buitenland. In deze zelfde periode hebben de banken geruime tijd met niet onaanzienlijke bedragen debet gestaan bij De Nederlandsche Bank. Klaarblijkelijk is de rente die de Centrale Bank vraagt, voordeliger dan de opbrengst die in het buitenland wordt gemaakt. De Nederlandsche Bank oefent hierop echter zelf invloed uit door haar interventiepolitiek op de valutamarkt.

Wat het kapitaalverkeer in het derde kwartaal betreft, leverde het verkeer van de overheid zoals gebruikelijk een tekort op (f. 35 mln.). Het kapitaalverkeer van de particuliere sector leidde per saldo tot een overschot (f. 23 mln.). Deze f. 23 mln. resulteerde o.a. uit een aankoop door Nederlandse ingezetenen van buitenlandse effecten van f. 82 mln. en een verkoop naar het buitenland van binnenlandse effecten van f. 130 mln. De directe investeringen brachten opnieuw een kapitaalexport mede, thans nl. van f. 145 mln. Per saldo heeft het particuliere verkeer weinig invloed op de binnenlandse ontwikkeling gehad.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1966	H. & L. 1967	1 dec. 1967	8 dec. 1967
Algemeen	270	357 — 268	350	357
Internationale concerns	351	487 — 343	474	485
Industrie	269	345 — 270	341	345
Scheepvaart	108	121 — 101	103	108
Banken en verzekering	154	188 — 155	182	183
Handel enz.	138	166 — 138	162	164

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Philips	f. 78,70	f. 117,90	f. 119,80
Unilever, cert.	f. 86	f. 106,20	f. 106,40
Kon. Petroleum	f. 122,40	f. 143,80	f. 148,30
A.K.U.	f. 53,80	f. 57,80	f. 58,50
K.L.M.	f. 352	f. 277	f. 273,50
Hoogovens, n.r.c.	f. 55,60	f. 111	f. 117
E.M.S., nieuwe	—	f. 25,20	f. 28,20
Zout-Organon	—	f. 150	f. 149,80
Robeco	f. 193	f. 220,50	f. 224

New York.

Dow Jones Industrials	786	879	887
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langlopende staatsobligaties b)	6,43	6,38	6,33
Aandelen: internationalen b) ..	5,0		
lokale b)	5,1		
Disconto driemaands schatkist- papier	5	4½	4½

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. JONGMAN.

Recente publikaties

Mr. F. A. C. Westermann: **Brandverzekering**. De Bussy's Verzekeringsreeks. J. H. de Bussy, Amsterdam 1967, 247 blz., f. 24,50.

De Bussy's Verzekeringsreeks bevat uitgaven, die in beknopte en overzichtelijke

lijke vorm een bepaalde branche van het verzekeringswezen behandelen. Zij zijn bedoeld enerzijds als studiemateriaal voor branchecursussen en anderzijds als informatiebron en naslagwerk voor het bedrijfsleven en de verzekeringsman in de praktijk.

De hoofdinhoud van dit nieuwe deel luidt als volgt: Brand en brandverzekeringsmarkt — Verzekerde gevaren — De overeenkomst van brandverzekering — Schade en waarde — Beursbrand-

polis — Tarieven — Maatschappelijke aspecten — Bijlage (ontploffingsclausule) — Literatuur — Afkortingen — Aangehaalde wetsartikelen — Zaakregister.

Eerder verschenen delen in deze serie behandelen de ziektekostenverzekering, de ongevallen-, ziekengeld- en invaliditeitsverzekering, de levensverzekering, de algemene wettelijke aansprakelijkheidsverzekering en de motorrijtuigverzekering.

N.V. BANK VOOR NEDERLANDSCHE GEMEENTEN

gevestigd te 's-Gravenhage

UITGIFTE VAN

f 100.000.000.— 6½ pCt. 25-jarige Obligaties 1967

(DERDE LENING)

Grootte der stukken: nominaal f 1000.— en f 500.—.

Na de toewijzing kunnen desgewenst, in de plaats van obligaties, schuldregisterinschrijvingen, groot tenminste nominaal f 100.000.—, worden verkregen.

Ondergetekende bericht, dat de inschrijving op bovengenoemde uitgifte zal zijn opengesteld op

VRIJDAG 15 DECEMBER 1967

van des voormiddags 9 tot des namiddags 3 uur

TOT DE KOERS VAN 98¾ pCt.

bij de kantoren te Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage, voorzover in genoemde plaatsen gevestigd, van:

Amsterdam-Rotterdam Bank N.V.

Algemene Bank Nederland N.V.

Lippmann, Rosenthal & Co. N.V.

Mees & Hope

H. Oyens & Zonen N.V.

Pierson, Heldring & Pierson

Theodoor Gilissen N.V.

Hollandsche Bank-Unie N.V.

Nederlandsche Credietbank N.V.

Nederlandsche Middenstandsbank N.V.

alsmede **ten kantore der Vennootschap**

op de voorwaarden van het prospectus d.d. 7 december 1967.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten, alsmede, in beperkte mate, de statuten en het laatste jaarverslag, zijn bij bovenstaande inschrijvingskantoren verkrijgbaar.

's-Gravenhage, 7 december 1967.

N.V. Bank voor Nederlandsche Gemeenten.

Wilt u
pensioenvoorzieningen
invoeren of aanpassen?

PENSIOEN-RISICO

is gespecialiseerd op dit terrein.

Ook voor herverzekering
van pensioenfondsen

Voor inlichtingen: Centraal Beheer, Bos en Lommer-
plantsoen 1, Amsterdam. Tel. 020-134971, toestel
2352.

HET KOSTBAARSTE DAT EEN TIJDSCHRIFT BEZIT, IS DE
ONAFHANKELIJKHEID VAN DE REDACTIONELE INHOUD

SA 866

Beleggings-voorlichting: aan hen die zich thuis
willen oriënteren stelt de AMRO Bank de volgende
publicaties kosteloos ter beschikking: • AMRO
Beursnieuws (wekelijks, met veertiendaagse bijlage)
• Kerngetallen van Nederlandse effecten • De
Obligatiegids.

Beleggings-adviezen: de honderden kantoren
van de AMRO Bank staan te uwer beschikking voor
individuele beleggings-adviezen en portefeuille-
onderzoek.

AMRO BANK
AMSTERDAM-ROTTERDAM BANK

Eigenlijk alles
op het gebied van
genummerd
controle-drukwerk
aan rollen

ROELANTS

SCHIEDAM
afd. waarde-drukwerk

GEMEENTE ROTTERDAM

Het HAVENBEDRIJF vraagt een

econoom

die op de Economische afdeling zal
worden belast met

- het medewerken aan onderzoeken
naar de consequenties, welke voor de
havens van Rotterdam voortvloeien
uit de ontwikkelingen in handel,
verkeer en industrie en uit de econo-
misch-politieke maatregelen in bin-
nen- en buitenland;
- het opstellen van analyses;
- het voorbereiden van beleidsnota's.

Naast een academische opleiding op doctoraal niveau, worden
vereist: ervaring in het verzamelen, verwerken en interpreteren
van economische en statistische gegevens, een goede mondelinge
en schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid, beheersing der mo-
derne talen.

Het salaris, tot maximaal f 1976,- per maand (te vermeerderen
met $\pm 3\%$ wegens in 1967 plaats gehad hebbende salarisverho-
gingen), is afhankelijk van leeftijd en ervaring.

Uitstekende sociale voorzieningen

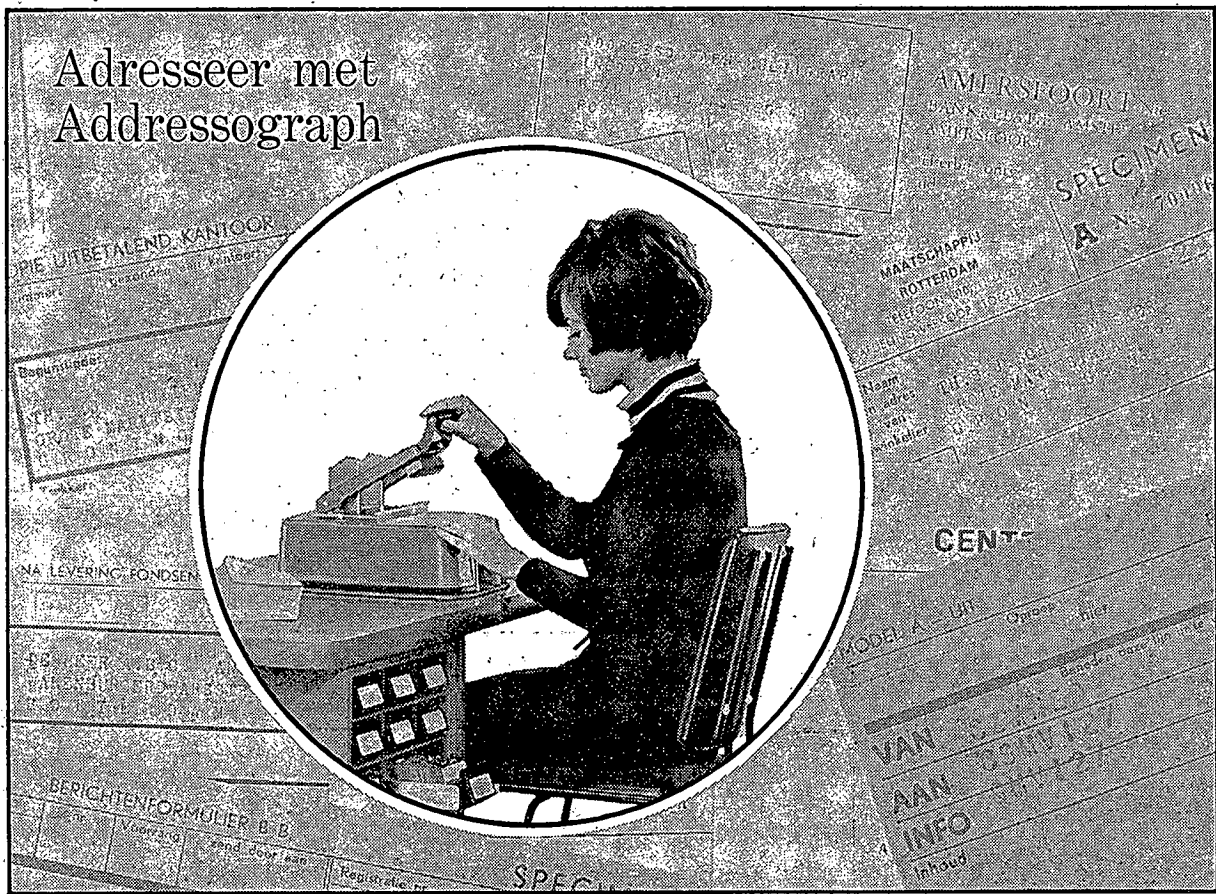
Sollicitaties binnen 14 dagen onder nr. 494/0936 te zenden aan de
chef van het Bureau Personeelvoorziening, stadhuis, Rotterdam.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds E.-S.B. In: In vrijwel
elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING E.-S.B., POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (0 10) 26 02 60

Adresseer met Addressograph

...net als zij: foutloos, duidelijk en snel...
vele malen sneller dan de snelste typiste...

Als men telkens weer dezelfde gegevens op allerlei formulieren moet schrijven, is het Addressograph-systeem een ware uitkomst. Vroeger typte of schreef uw typiste steeds weer dezelfde namen, adressen, artikelomschrijvingen enz. Nu doet ze het werk met de Addressograph: foutloos, duidelijk en snel. Wat voorheen uren tijd kostte, doet ze nu in enkele minuten.

Automatisering van de administratie begint met Addressograph. Addressograph is een systeem dat u bescheiden kunt beginnen en langzamerhand kunt uitbreiden. U kunt het dan net zo groot maken als u zelf nodig of gewenst mocht vinden. Het Addressograph-systeem telt zijn gebruikers in de grootste Nederlandse bedrijven, banken en instellingen, maar ook op talloos vele kleine kanto-

ren. En het aantal van hen neemt nog dagelijks toe. Analyseer uw administratie en begin met het automatiseren van het repetitieve schriftwerk, het schrijven van de herhaald terugkerende gegevens, die elke administratie zo veel, zo onnodig veel, tijd kosten. Met „low cost” Addressograph begint elke besparende automatisering.

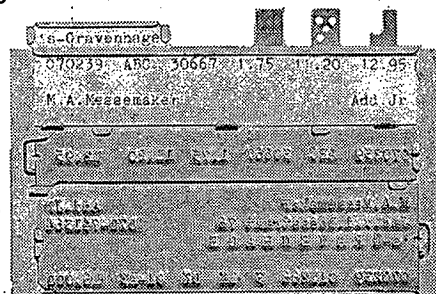
Wilt u hiervan meer weten? Wij hebben een folder met een specificatie van honderd en meer kostenbesparende Addressograph-toepassingen voor u klaar liggen. Een telefoontje of een berichtje en wij zenden u deze omgaand toe.

Addressograph

ADDRESSOGRAPH - MULTIGRAPH

Postbus 1201 / Bezuidenhoutseweg 41 / 's-Gravenhage / Telefoon 070 - 85 53 00

TOONZALEN IN 's-GRAVENHAGE | AMSTERDAM 020-244782 | EINDHOVEN 040-39000 | HENGEL0 (Ov.) 05400-10168

AANVULLEND MEMO

voor alle administrateurs

nu 3,48% rente-rekening bij de postgiro*

■ dank zij de nieuwe, speciale rente-rekening die iedere particuliere postgiro-rekeninghouder makkelijk kan openen naast zijn normale rekening, kan iedereen profiteren van 3,48% rente

■ dit maakt de girale betaling van lonen en salarissen extra aantrekkelijk voor de werknemer

■ de postgiro is een vertrouwd begrip voor

iedere Nederlander - voor heel uw personeel

■ via de postgiro kan men alles snel betalen (grootste gironet, 1.500.000 rekeningen, volledig geautomatiseerd); ook de blauwe girokaart wordt overal als betaalmiddel gebruikt

■ hoe meer Nederlanders een girorekening - hoe makkelijker en efficiënter het betalingsverkeer

Ook voor úw bedrijf is er een aangepast voorstel voor complete girale betaling van lonen en salarissen. Aantrekkelijk voor ieder personeelslid.

Bel even onze afdeling Contacten Rekeninghouders, Den Haag (070) 81 42 81, Arnhem (08300) 3 08 11 en een deskundige komt u snel voorlichten.

POSTCHEQUE- EN GIRODIENST

** in samenwerking met de Rijkspostspaarbank*

Beoefen uw lievelingssport in naburig Duitsland. Dat maakt uw vakantie langer en uw long-weekend tot een vakantie.

De kiene wintersporter die liever skiet dan reist, wint elk jaar minstens 2 extra vakantiedagen door naar de wintersportcentra in de naburige Duitse bergen te gaan. Binnen enkele uren bent u met trein of auto op de ideale ski-terreinen in Sauerland, Harz of Eifel. Het Duits Reis-Informatiebureau verstrekt u vanaf half december elke donderdagmiddag telefonisch (020-241293) alle inlichtingen over wegentoestand, ski-terreinen, sneeuwval, enz. Heerlijk, zo'n long-wintersport-weekend met volop zon, sneeuw en een rustig verblijf in een rustiek gelegen comfortabel hotel in de bergen. Wilt u dieper Duitsland in, dan zijn gastvrij Beieren en het Zwarte Woud uitgelezen oorden om te skiën.

Ook de niet-skiër kan er tijdens zijn wintervakantie op heerlijke wandelingen of "relaxend" in een snel-bruinende zon, genieten van een charmant, rijk gevarieerd landschap.

Stap eens binnen bij het Duits Reis-Informatiebureau!

COUPON Gaarne ontvang ik de gratis brochure "Winter in Duitsland" ik heb interesse voor: Sauerland/Harz/Eifel/Beieren/Zwarte Woud. Ik reis per auto/trein/vliegtuig. (S.v.p. uw keus onderstrepen.)

naam

adres

woonplaats

Als brief gefrankeerd of op briefkaart geplakt opsturen naar: Duits Reis-Informatiebureau, Spui 24, Amsterdam.

Duits Reis-Informatiebureau
Spui 24, Amsterdam, Tel. 020-241293.

Universiteit van Amsterdam

vraagt voor het Instituut
voor **Bedrijfseconomie**
en **Accountancy**

wetenschappelijk medewerker

voor de bedrijfseconomie,
met volledige dagtaak.

Zij, die een doctoraal examen hebben afgelegd in de economische wetenschappen en voor deze functie belangstelling hebben, kunnen hun schriftelijke sollicitaties richten tot drs. L. A. Ankum, p/a Instituut voor **Bedrijfseconomie en Accountancy**, Herengracht 514 Amsterdam-C.

Bij de **DIENST DER PUBLIEKE WERKEN** van Amsterdam kan worden geplaatst een

SECRETARIS VAN DE DIRECTIE

Deze functionaris zal worden belast met:

- de communicatie tussen de directie en de afdelingen van de Dienst;
- de behandeling van algemeen-juridische vraagstukken;
- de leiding van de afdeling Secretariaat.

Het aantal personeelsleden van de Dienst beloopt bijna 4000. Dat van de afdeling Secretariaat is ongeveer 50.

Gevraagd wordt een dynamische persoonlijkheid met leidinggevende- en stilistische kwaliteiten en bij voorkeur met ervaring in een soortgelijke functie.

Opleiding: doctoraal examen rechten.

Leeftijd: niet beneden 35 jaar.

Salariëring: inpassing in een salarisschaal met als maximum f 2.038,— per maand. Bij gebleken geschiktheid is bevordering naar een salarisschaal met als maximum-maandsalaris f 2.376,— mogelijk.

Genoemde bedragen zijn inclusief de trendverhoging 1967.

Vakantietoelage 6 procent.

Premie A.O.W./A.W.W. voor rekening van de Gemeente.

Eigenhandig geschreven sollicitatiebrieven, voorzien van een recente pasfoto, onder no. N 198 in te zenden bij de Directeur van de Dienst der Gem. Personeelsvoorziening, Jan Luijkenstraat 94, Amsterdam-Z.

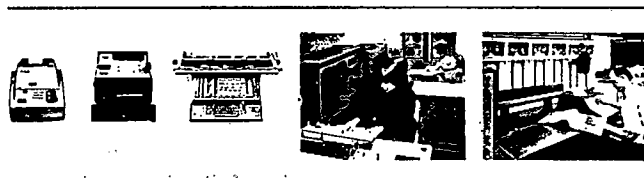
Research draagt vrucht

Het resultaat van wereldomvattende research: de NCR 446. een elektronische factuureermachine. De meest opvallende eigenschap: onafhankelijke ponsbandprogrammering. Ponsbandprogrammering betekent: een onbeperkt aantal programmastappen; programma's kunnen snel en economisch worden vervaardigd en het veranderen van programma's is uiterst eenvoudig. Programma's kunnen binnen enkele seconden worden verwisseld. Bovendien kan de ponsband alfa-numerieke gegevens bevatten. Elektronisch optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en delen; logische beslissingen op basis van vergelijking; hoge afdruksnelheid met een groot aantal kopieën; juiste kommaplating (floating point), vooral van belang bij gekompliceerde berekeningen, zijn enkele van de vele standaardfuncties van de NCR 446. Het oplossen van allerlei problemen is voor de NCR 446 vanzelfsprekend. Denk b.v. aan de belasting toegevoegde waarde - BTW - welke de omzetbelasting gaat vervangen en waarover bij NCR een brochure verkrijgbaar is. Kortom: de NCR 446 is een factuureermachine, die door de unieke ponsbandprogrammering haar tijd vooruit is en derhalve ook toekomstige problemen kan oplossen.

De NCR 446: een investering in kwaliteit en betrouwbaarheid!

N C R

NCR NEDERLAND - n.v. Nationaal Kasregisters, Paulus Potterstraat 4, Amsterdam. Tel. 020-73 26 55

computer-
programma

ENQUETES

snelle
verwerking

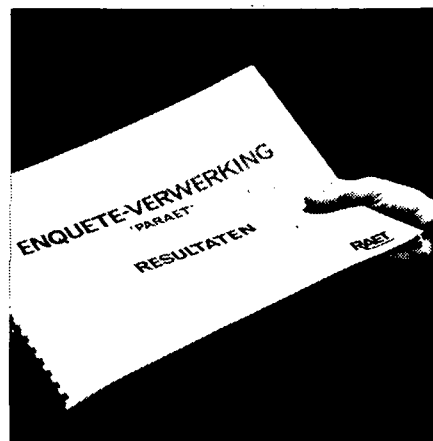

uw aandeel

De vragenlijsten worden overgenomen op ponskaarten, die door onze computer snel worden verwerkt. De mogelijkheden van ons computerprogramma „PARAET” zijn hierbij praktisch onbeperkt zodat o.a. kruistabellen, selecteren op meer kenmerken, statistische berekeningen, toetsen op significantie efficiënt uitvoerbaar zijn. Ook bij de indeling van de vragenlijsten kan ons advies tot besparingen in de verwerkingskosten leiden.

ons aandeel

meer informatie

Vraag vrijblijvend inlichtingen en documentatie bij:

REKENCENTRUM VOOR ADMINISTRATIE, EFFICIENCY EN TECHNIEK

Lovinklaan 1, Arnhem, Tel. 08300-30711 (toestel 275) van de Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij

doctorandus economie

De constante groei van Dow Chemical (Nederland) N.V. betekent een gestage uitbreiding op vele niveaus. Om de leiding van onze Controller's Afdeling te versterken zoeken wij voor ons hoofdkantoor te Terneuzen een

Zijn taak ligt zowel op bedrijfs-economisch en administratief gebied als op financieel-economisch terrein. Tevens zal hij leiding moeten geven aan een aantal medewerkers.

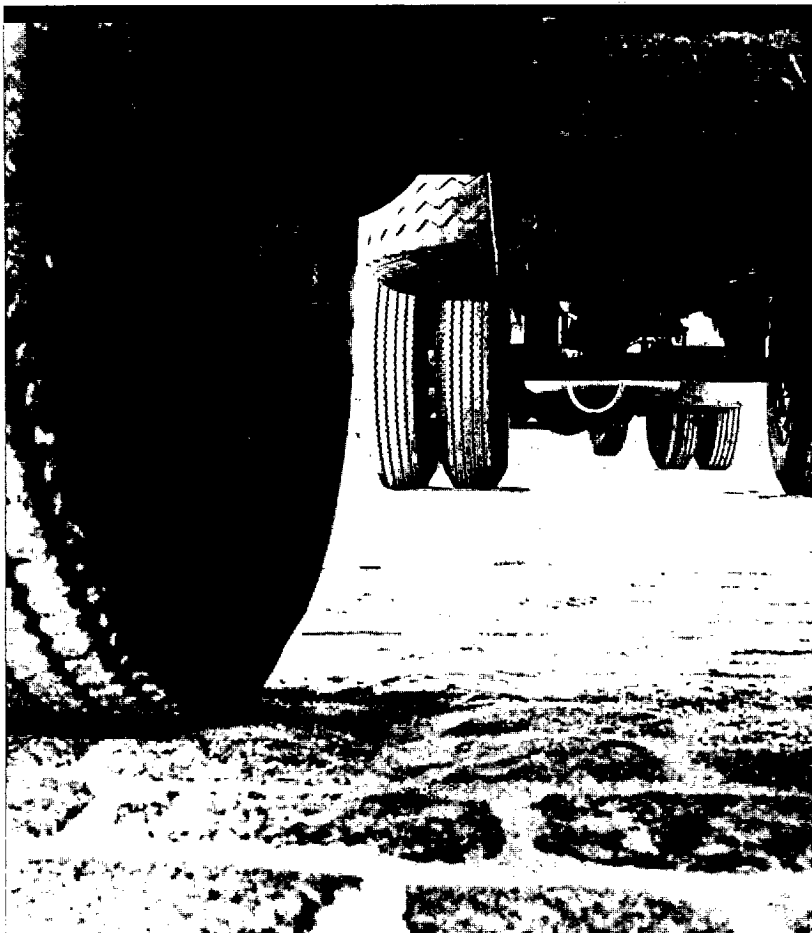
Voor deze functie, die veel perspectieven biedt, zoeken wij een doctorandus economie of een kandidaat met NIVRA accounting, bij voorkeur met enige jaren ervaring bij een middelgroot of groot industrieel concern en een specialisatie op één van de bovengenoemde gebieden. Goede kennis van Engels is vereist.

De salariëring is overeenkomstig de belangrijkheid van de functie. Voor huisvesting kan op korte termijn worden gezorgd.

Richt uw sollicitatie aan de Manager Industrial Relations Nederland, op onderstaand adres, onder referentienummer 106

DOW CHEMICAL (NEDERLAND) N.V.

CALANDSTRAAT 66, POSTBUS 1310, ROTTERDAM

UW RISICO DRAGEN WIJ SÁMEN

Wij zijn werkgevers. Bij elk transport lopen wij groot risico, dat wij alléén niet kunnen dragen. Daarom dragen we het sámen. Wij verzekeren elkaar. Onderling.

Wij doen de premies in een gezamenlijke pot. Heeft iemand transportschade? De premiepot stelt hem schadeloos. En wat er overblijft in de pot krijgen we terug.

Zo'n onderlinge verzekering is dus een economische maatregel waar we juist in deze tijd heel tevreden mee zijn! Zo wordt het risico van de één de zekerheid van allen.

Naast een vereniging die transportrisico's verzekert hebben we ook nog

verenigingen van werkgevers om risico's van brand, storm, molest, W.A., pensioen en invaliditeit te verzekeren. Elk apart: men kan lid zijn van de ene vereniging, zonder lid te moeten zijn van de andere.

Samen hebben we één administratie en één centraal beheer - dat is goedkoper natuurlijk. Ook in dit Centraal Beheer-C.B.-zijn we eigen baas.

En bij schade blijkt wel hoe prettig dat "onderlinge" karakter is: elk van ons heeft belang bij een aangename schaderegeling.

Kan nu elke werkgever zomaar lid worden van zo'n vereniging? In principe

wel. Maar het C.B. moet - in het belang van de leden - wél selecteren.

Niet dat er gelet wordt op een "klinkende naam" een goed eenmansbedrijf, een florerende middelgrote onderneming waarden wij net zo hoog. Er zijn wel "klinkende namen" onder onze leden. Sommigen zijn al meer dan een halve eeuw lid.

In die jaren hebben de "onderlingen" bij C.B. zich met gezonde reserves sterk gemaakt.

Als u zélf aan het hoofd staat van een onderneming, dan doet u er goed aan eens te praten met Centraal Beheer. Uw risico's kunnen we samen gemakkelijk dragen.

C.B.

CENTRAAL BEHEER VAN ONDERLINGEN VOOR VERZEKERING TEGEN BRAND- EN BEDRIJFSSCHADE, MOLEST EN STORM, WETTELIJKE AANSPRAKELIJKHEID, AUTOMOBIELEN, TRANSPORTRISICO'S EN VOOR PENSIOENVERZEKERING, ALSMEDE DIENSTVERLENING D.M.V. ELEKTRONISCHE APPARATUUR. BOS EN LOMMERPLANTSOEN 1 AMSTERDAM-W. TEL. 13 49 71 POSTBUS 8400.

Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft, waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.
- 4e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.
- 5e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

Blijf bij!
Lees „E.-S.B.”

OPENBAAR LICHAAM RIJNMOND

Op afdeling II van het secretariaat van Rijnmond wordt gevraagd een

JONG JURIST OF ECONOOM

met belangstelling voor en bij voorkeur enige ervaring in de behandeling van bestuurlijke vraagstukken op het gebied van verkeer en vervoer, alsmede economische aangelegenheden.

Tot de taak van deze functionaris zal mede behoren het vervullen van de secretariaten van de desbetreffende raadscommissies.

Gegadigden dienen te beschikken over goede redactionele kwaliteiten; aan hen die beschikken over enige ervaring in de bestuurspraktijk van rijk, provincie of grotere gemeente, wordt de voorkeur gegeven.

Aanstelling in de rang van referendaris 2e klasse.

Salarisgrenzen van f 1.203,- tot f 1.689,- per maand, exclusief 6 procent vakantietoeslag en salarismaatregelen per 1 januari 1968, terwijl de premie A.O.W./A.W.W. voor rekening van Rijnmond komt. Gunstige regelingen inzake vergoeding van kosten van studie, verplaatsing en ziekte zijn van toepassing.

Sollicitaties met uitvoerige gegevens en opgave van referenties binnen 14 dagen na verschijning van dit blad te richten aan de Secretaris van Rijnmond, Stationsplein 2 te Schiedam.

10 de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Financiën

Bij de Directie Binnenlands Geldwezen en Financiën
Publiekrechtelijke Lichamen te 's-Gravenhage

econoom

die tot taak zal hebben het verlenen van assistentie voornamelijk met betrekking tot de beleidsvorming ten aanzien van de financiële verhouding tussen het Rijk en de Gemeente. Het verrichten van onderzoeken ter verruiming van het inzicht in de omvang en de spreiding van de behoeften der gemeenten en in de ontwikkeling daarvan.

Vereist: doctoraal examen economie, goede stilistische vaardigheid, belangstelling voor overheidsfinanciën, enige bekendheid met statistische methoden.

Leeftijd: max. 40 jaar.

Salaris: max. f 2005,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vac. nr. 7-2633/0936 zenden aan
Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks
Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantieuitkering